

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ
У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ**

КЛІМОВ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ

Виконав:

Студент гр. ПОФГм-21

Науковий керівник:

д.е.н., професор Кізима Т.О.

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Концептуально-теоретичні основи фінансової поведінки і фінансової грамотності населення	7
1.1. Фінансова поведінка населення у контексті розвитку поведінкових фінансів	7
1.2. Типологізація фінансової поведінки населення	13
1.3. Фінансова поведінка і фінансова грамотність населення: аспекти взаємовпливу	17
РОЗДІЛ 2. Прагматика впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку населення в Україні	22
2.1. Моніторинг споживчої моделі фінансової поведінки населення в умовах повномасштабної війни в Україні	22
2.2. Ощадно-інвестиційна поведінка українців: мотиваційно-аналітичний аспект	27
2.3. Прагматика реалізації боргової поведінки українців в сучасних реаліях ...	32
РОЗДІЛ 3. Стратегічні вектори оптимізації фінансової поведінки населення у контексті підвищення рівня фінансової грамотності	37
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність теми. Неспровоковане повномасштабне російське вторгнення на територію України, що розпочалося у лютому 2022 року, спричинило виникнення низки негативних ризиків і загроз як для українського суспільства загалом, так і кожного громадянина та його родини зокрема. Повномасштабна війна, без перебільшення, торкнулася фактично кожної української сім'ї, а особливо тих, що опинилися в зоні ведення бойових дій і на прифронтових територіях. Значна частина українських родин втратили власне майно, місця своєї праці, що спричинило масове неповернення накопичених раніше боргів і позик та відсутність будь-яких передумов для формування власних заощаджень.

Безумовно, вищенаведені фактори здійснили вагомий вплив і на зміст та характер фінансової поведінки населення, особливо в контексті регіонального зрізу, зважаючи на неоднорідність перебігу воєнних дій на території країни. То ж можемо стверджувати, що проблематика дослідження основних видів та моделей фінансової поведінки українців в умовах повномасштабної війни є надзвичайно актуальною і своєчасною, позаяк саме вона суттєво впливає на формування фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств у складних реаліях воєнного часу. До того ж, на реалізацію тих чи інших моделей фінансової поведінки значний вплив чинить і такий фактор як рівень фінансової грамотності населення, що тісно корелює із базовими параметрами фінансової поведінки громадян.

Фінансова поведінка і фінансова грамотність населення стали об'єктом активних наукових досліджень сучасних українських науковців, з-поміж яких: Л. Беновська, Г. Возняк, М. Гудзь, Н. Добрянська, М. Дубина, В. Заяць, С. Качула, Т. Кізима, Л. Лисяк, І. Ломачинська, О. Мульська, І. Сторонянська, О. Шаманська. Однак змушені констатувати, що незважаючи на вагомий доробок вищенаведених учених, нині існує гостра потреба у подальших наукових дослідженнях зміни сучасних трендів, що мають місце у фінансовій поведінці населення, з огляду на суттєві ризики і загрози, що постали перед громадянами

України в умовах повномасштабної російської агресії. Адже саме в умовах економічної та воєнно-політичної нестабільності посилюється нерациональність фінансових рішень, що приймаються як окремою особою зокрема, так і домогосподарством загалом. А це, у свою чергу, безпосередньо впливає на фінансову поведінку населення та стійкість базових параметрів фінансової системи країни й формує основні напрями розподілу доходів і витрат населення у контексті їх спрямування на споживання та заощадження.

Відтак вищенаведені аргументи обумовили актуальність теми кваліфікаційної роботи, сформулювали її мету, завдання, зміст і структуру.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних основ та практичних підходів до дослідження фінансової поведінки населення у контексті підвищення рівня фінансової грамотності українців у складних фінансово-економічних реаліях воєнного стану.

Відповідно до поставленої мети у роботі визначено такі завдання:

- дослідити генезис та еволюцію фінансової поведінки населення;
- визначити теоретико-концептуальні основи типологізації фінансової поведінки домогосподарств, охарактеризувати її основні види та моделі;
- узагальнити аспекти взаємовпливу фінансової поведінки і фінансової грамотності населення в сучасних умовах;
- здійснити моніторинг споживчої моделі фінансової поведінки населення в умовах повномасштабної війни в Україні;
- проаналізувати мотиваційно-аналітичні аспекти ощадно-інвестиційної поведінки українців;
- дослідити прагматику реалізації боргової поведінки українців в сучасних реаліях;
- запропонувати вектори оптимізації фінансової поведінки населення у контексті підвищення рівня фінансової грамотності громадян.

Об'єктом дослідження є фінансова поведінка населення.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти формування моделей фінансової поведінки населення у контексті підвищення рівня фінансової грамотності українців.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі задля реалізації поставлених завдань були використані такі методи наукових досліджень: систематизації, узагальнення, ретроспективний – при розкритті змісту та еволюції сучасної наукової думки у контексті трактування понять «фінансова поведінка» і «фінансова грамотність»; аналізу, синтезу та порівняння – для характеристики, моніторингу й аналізу основних видів та моделей фінансової поведінки населення; економіко-статистичний та розрахунково-аналітичний – при дослідженні прагматики формування споживчої, ощадно-інвестиційної та боргової фінансової поведінки українців в умовах повномасштабної війни; табличний, графічний та логічний – для послідовного наочного та схематичного узагальнення основних результатів кваліфікаційної роботи.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі і нормативно-правові акти, що регулюють основні параметри фінансової поведінки населення в Україні, звітні дані Державної служби статистики України, матеріали Національного банку України, комерційних банків, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, ломбардів, кредитних спілок, інформаційно-аналітичні матеріали українських та зарубіжних експертів, публікації міжнародних фінансових організацій, Інтернет-ресурси, довідкова, монографічна та періодична наукова література з тематики дослідження.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у поглибленні наявних науково-теоретичних положень стосовно формування і практичної реалізації моделей фінансової поведінки українців у контексті підвищення рівня їх фінансової грамотності в умовах повномасштабної війни в Україні.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання основних результатів дослідження у діяльності як державних органів, так і недержавних інституцій, що здійснюють вплив на формування моделей фінансової поведінки населення в сучасних умовах. Основні ідеї і висновки

кваліфікаційної роботи можуть бути використані для більш глибокого аналізу фінансово-економічної ситуації в Україні, а також при розробленні заходів щодо зменшення негативних наслідків повномасштабної війни на активізацію фінансової поведінки українців зокрема та зниження рівня бідності в державі загалом.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів та висновків. Основний текст роботи викладено на 47 сторінках. Робота містить 14 рисунків і 5 таблиць. Список використаних джерел налічує 42 найменування й розміщений на 5 сторінках.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження на тему «Види та моделі фінансової поведінки українців: засадничі аспекти» пройшли апробацію на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів (м. Тернопіль, 24 травня 2024 року), а на тему «Кредитна поведінка українців в умовах повномасштабної війни: аналітичний аспект» – на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків» (м. Тернопіль, 27 травня 2025 року).

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ І ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Фінансова поведінка населення у контексті розвитку поведінкових фінансів

У нинішніх складних соціально-економічних реаліях наукове дослідження фінансової поведінки населення є надзвичайно важливим напрямом сучасної фінансової науки, позаяк воно не лише збагачує й доповнює наявну теоретичну базу, але й дозволяє виявляти стійкі тенденції і певні закономірності такої поведінки та прогнозувати ймовірні її зміни, а відтак і формувати бажану модель такої поведінки.

Актуальність вищезазначеного наукового дослідження полягає також і в тому, що фінансова поведінка нині водночас слугує й одним із базових індикаторів фінансового благополуччя населення та країни в цілому. То ж недарма в епіцентрі досліджень сучасних науковців перебувають питання поведінкової економіки загалом й поведінкових фінансів зокрема, які торкаються прийняття економічними суб'єктами раціональних (чи нераціональних) фінансових рішень під впливом таких факторів як соціально-економічна та політична нестабільність, воєнні дії, активні процеси цифровізації та диджиталізації, розвиток FinTech тощо.

У контексті тематики нашої роботи важливо акцентувати, що проблематика фінансової поведінки населення здебільшого перебуває у фокусі досліджень насамперед економічних дисциплін. Однак ми переконані, що системний і комплексний науковий аналіз цієї сфери вимагає передусім міждисциплінарного підходу, який би враховував передові наукові гіпотези і парадигми, що сформувалися не лише у сучасній фінансовій науці, але й у

галузі соціології, фінансової психології, філософії, економетрики, моралі та етики тощо.

Принагідно зазначимо, що ще до середини минулого століття переважна більшість науковців недооцінювала важливе значення дослідження фінансових аспектів у поведінці населення. І лише з появою наприкінці 60-х років XX століття теорії «нової економіки домашнього господарства», засновником якої був Г. Беккер, фінансова поведінка населення почала досліджуватися як з економічної, так і демографічної, соціологічної й психологічної точок зору, що, по суті, і сформувало основи сучасної теорії фінансової поведінки населення, позаяк особливості ощадної й особливо інвестиційної поведінки громадян стали чинити вагомий вплив на розвиток і функціонування фінансового ринку.

Окрім того, дослідження різновидів та моделей фінансової поведінки населення у різних країнах світу доводить, що вони стрімко змінюються під впливом різноманітних чинників, зокрема і цифровізаційних процесів, що відбуваються у національних економіках країн світу.

На нашу думку, перед дослідженням теоретичних основ фінансової поведінки населення слід зосередити увагу на аналізі сучасних інформаційних ресурсів, насамперед реферативних баз даних і наукових журналів, що перебувають у відкритому доступі і в яких досліджуються проблеми трансформації фінансової поведінки населення у нинішніх реаліях.

За твердженням фахівців, «станом на 01.04.2024 загальна кількість публікацій даної проблематики, зокрема, за наявністю поняття «фінансова поведінка домогосподарств» у назві, анотації та ключових словах публікації, індексованих базою Web of Science, становить 2584 публікації. У період з 1975 до 2005 року кількість публікацій у розрізі окремих років не перевищувала 15 публікацій на рік. У цей період публікуються здебільшого роботи, у яких тема фінансової поведінки домогосподарств не є центральною, а скоріше допоміжною чи пояснювальною. Проте це були саме ті роботи, в яких вперше зроблено спроби пояснення специфіки фінансової поведінки домогосподарств» [10, с. 48]. Причому здебільшого ці роботи були присвячені аналізу фінансової

поведінки населення на окремих сегментах фінансового ринку залежно від віку, статі та рівня отримуваних доходів, а також дослідженню взаємозв'язку і взаємовпливу фінансової та цифрової грамотності на фінансову поведінку громадян і прийняття ними фінансових рішень.

Важливо акцентувати, що хвиля цитувань на наукові праці дослідників фінансової поведінки населення припадає на період після 2016 року (рис. 1.1), причому у кожному наступному році (за винятком 2023 року) зацікавленість досліджуваною проблематикою демонструє тенденцію до стійкого зростання.

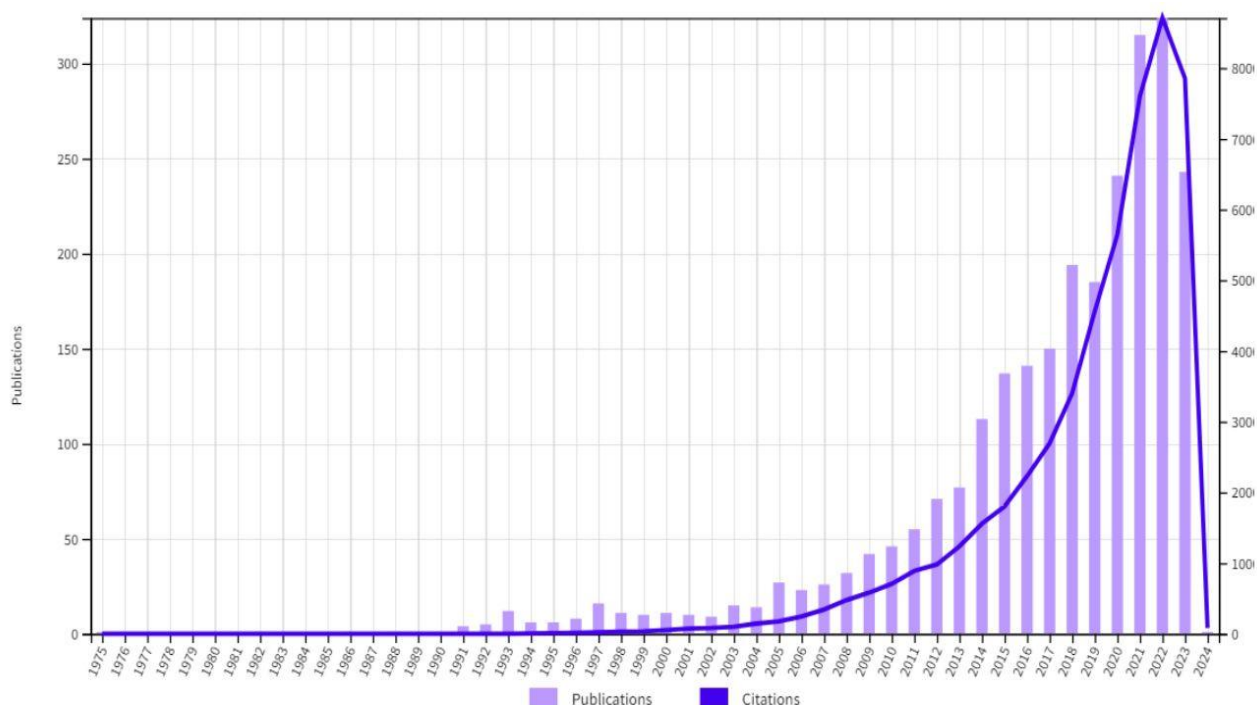

Рис. 1.1. Кількість публікацій та їх цитувань за темою фінансової поведінки домогосподарств [10, с. 48]

Емпіричне дослідження наукових публікацій, наявних у доступних інформаційних джерелах, засвідчило, що застосовувані ученими підходи стосовно аналізу фінансової поведінки населення постійно трансформувалися під впливом низки чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, з-поміж яких: кризові явища та фінансова нестабільність, падіння рівня доходів населення, низький рівень фінансової грамотності і фінансової культури громадян, зростання індексу споживчих цін та рівня безробіття в країні, довіра

(або ж недовіра) до діяльності вітчизняних банківських й інших фінансових інституцій.

Проте слід акцентувати, що стосовно сутності та змісту безпосередньо самого поняття «фінансова поведінка населення» у сучасній українській і зарубіжній фінансовій науці наявні різні наукові підходи, тож єдиної точки зору щодо досліджуваної нами дефініції й досі немає. Відтак є необхідність ґрунтовно проаналізувати науково-теоретичні засади, генезис та еволюцію фінансової поведінки населення в сучасних умовах. А дослідження перспектив підвищення рівня фінансової грамотності українців дозволить мінімізувати негативний вплив ірраціональних фінансових рішень на формування фінансової поведінки громадян та підвищення рівня їх фінансового добробуту.

Вітчизняні науковці в основному стверджують, що фінансова поведінка населення є «сукупністю механізмів, за допомогою яких домогосподарства взаємодіють із іншими учасниками ринкової економіки щодо формування доходу, споживання, заощадження й інвестицій та чинників, що впливають на їхню діяльність» [11, с. 363]. Проте, на нашу думку, під фінансовою поведінкою розуміти «сукупність механізмів» не є доцільним, адже поведінка – це насамперед, дії, діяльність, і аж ніяк не «сукупність механізмів».

Також існує думка, що фінансова поведінка є «сукупністю дій та інструментів, спрямованих на управління фінансовими ресурсами (власними та залученими), ціллю яких є соціально-економічний розвиток та задоволення власних поточних потреб домогосподарств» [28, с. 282]. Знову ж таки, дискусійним бачиться трактування фінансової поведінки як «сукупності ... інструментів» (аналогічно, як і в попередньому визначенні).

Українська дослідниця Л. Ключник розглядає фінансову поведінку як «діяльність домогосподарств, спрямовану на розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку» [26, с. 221].

Проте найбільш вдалим і змістовним, на наш погляд, є тлумачення фінансової поведінки як «діяльність членів домогосподарств, пов'язану із розподілом та перерозподілом грошових ресурсів, в результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі» [20, с. 20], позаяк саме воно базується на більш широкому розумінні цього поняття.

Наостанок зазначимо, що при дослідженні видів та моделей фінансової поведінки населення насамперед доцільно послуговуватися надбанням теорії поведінкових фінансів, яка, будучи відносно новим, проте доволі перспективним напрямом сучасної вітчизняної фінансової науки, «поєднує поведінкові та когнітивні теорії з традиційним підходом до фінансів, пояснюють мотиви та чинники прийняття людьми нерациональних фінансових рішень» [18, с. 16-17] (рис. 1.2).

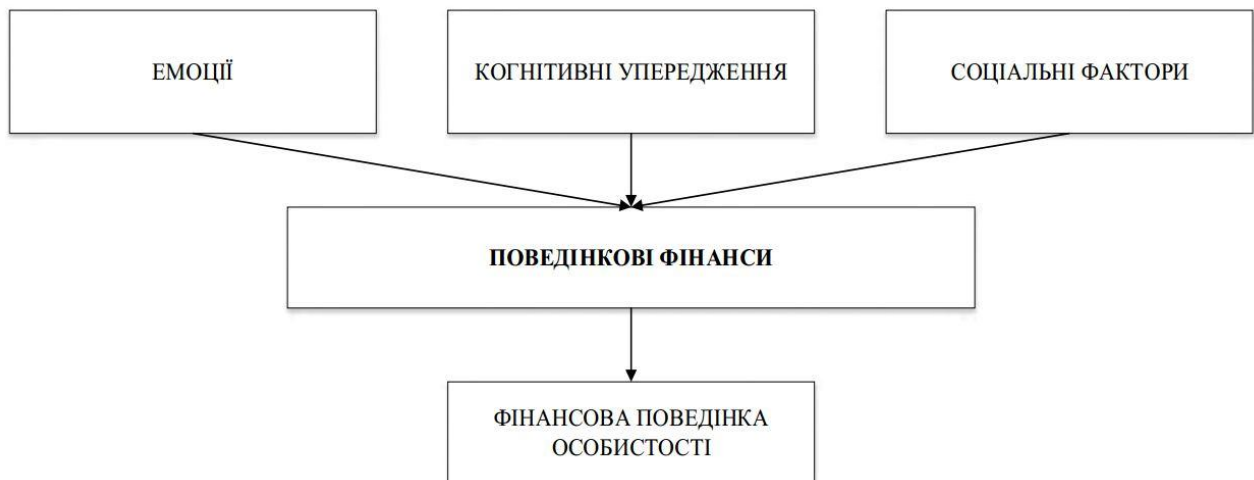

Рис. 1.2. Взаємозв'язок між фінансовою поведінкою населення і поведінковими фінансами [16, с. 283]

То ж з упевненістю можемо стверджувати про те, що «форми і шляхи вирішення проблеми адаптації людини до економічного середовища, в якому вона живе, слід шукати як поза самим індивідом, так і всередині людської особистості» [18, с. 17].

Про справедливість вищенаведеної тези свідчить доробок українських учених, які дослідили вплив різних чинників на прийняття рішень внутрішньо переміщеними особами у період повномасштабної війни в Україні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Вплив чинників на прийняття внутрішньо переміщеними особами рішень про евакуацію у період повномасштабної війни в Україні [38, с. 79]

Рішення про евакуацію	Об'єктивні чинники	Поведінкові (когнітивні) чинники
	Переїзд до родичів у межах власного чи іншого регіону, зі сподіванням на їх підтримку (фінансову, організаційну, інформаційну тощо) Переїзд в межах власного регіону подальше від бойових дій. Загроза життю висока, однак середовище перебування близьке до «рідного» Рішення про евакуацію обрано у зв'язку з релокацією бізнесу у безпечний регіон Рішення про переміщення у західні регіони обрано із планами подальшого переміщення за кордон Рішення про переміщення у інші регіони обрано з урахуванням працевлаштування в нових регіонах, доступності цін на житло та інше	«Інстинкт самозбереження». Рівень стресовості ситуації посилюється, якщо перед людиною стоїть вибір жити чи померти й (її рідним). Під впливом стресу людині властиво діяти ірраціонально. «Паніка». У такому стані людина робить більше спроб та більше помилок «Стереотипи». Обираючи рішення про переміщення, люди виходили із набутих стереотипів упродовж життя, зокрема «на заході інший уклад життєдіяльності», «столиця з високим рівнем оплати праці та можливостями» тощо «Емоційний каскад» — в обранні рішення є заручниками емоцій. Вплив емоцій на «короткотермінові рішення», які згодом можуть змінити «довготермінові»
Фінансові рішення	Відсутність доходів вимагає економії наявних фінансових ресурсів Посилення контролю фінансових витрат Витрати зумовлені посиленням емпатії у суспільстві під впливом війни Інвентаризація власних активів з метою їх трансформації у фінансові ресурси Невизначеність щодо подальших воєнних дій впливає на скорочення горизонту планування	Обрання рішення ґрунтується на почутті «справедливого». Справедливою видається компенсація за втрату житла, джерела доходів Упередження «статусу-кво» викликає прагнення зберегти все як було, адже зміни є «важкі» Емпатія під впливом «ефекту відомої жертви» — якщо знаєш обличчя та деталі про людину, то більше переймаєшся її долею та віддаєш гроші «Уникнення втрат» — людям складно обрати рішення про розпродаж / втрату власних активів, тому що своє майно є ціннішими, за «чуже
Рішення про працевлаштування	ВПО обирають рішення про працевлаштування, якщо їх влаштовує зарплата, робота відповідає їх кваліфікації Частина жінок з числа ВПО не шукають роботи, бо зайняті доглядом за дітьми, інвалідами ВПО продовжують працювати у дистанційному форматі на попередньому місці праці ВПО в пошуках роботи зрідка звертаються до центрів зайнятості, частіше до підприємств, ОМС і інтернет-ресурсів	«Споживацька поведінка» через задоволення мінімальних потреб за рахунок забезпечення житлом, державних фінансових виплат, наявного стереотипу «нас повинні забезпечити» «Гедонічна адаптація» — відбувається процес звикання до місця, будинку. Людина адаптується до поганого, коли не робить перерв «Ефект неоднозначності» — намагання уникати варіантів, щодо яких відсутня повна інформація створює ефект «невідомої» ймовірності
Перспективи майбутнього перебування. Вибір «залишитись» чи «повернутись»	Перспективи подальшого перебування залежать від того, наскільки ВПО змогли інтегруватись у нове середовище, працевлаштуватись, знайти житло (купівля житла чи доступна оренда), влаштувати дітей у місцеві освітні заклади, адаптуватись до місцевих традицій та укладу життя тощо	На вибір «повернутись» впливатимуть такі когнітивні упередження: «групове мислення» — піддаватись впливу більшості, групи, знайомих; «надмірна самовпевненість» — схильність переоцінювати свої можливості; «упередження вцілілого» — схильність робити висновки за вибіркою «вцілілих», що не охоплює тих, хто зазнав невдачі; «переоцінка власноруч створеного» — чим більше зусиль вкладено у власне житло, тим сильніша прив'язаність. На вибір «залишитись»: «упередження досвіду» — на прийняття рішення впливає аналогія з пережитими ситуаціями; страх перед невизначеністю; психологічна «адаптивність» до нових умов життєдіяльності; відкритість до прийняття нового (нового місця праці, нового житла, нових сусідів, друзів тощо)

При цьому зазначимо, що у нинішніх складних воєнних реаліях все ж таки «вітчизняні домогосподарства, незважаючи на певні труднощі, намагаються поводитися раціонально» [41, с. 363], демонструючи відносно помірковану і доволі зважену фінансову поведінку.

Таким чином, дослідження основних домінант фінансової поведінки населення слугуватиме базовим середовищем для аналізу і подальшого прогнозування впливу макро- і мікроекономічних факторів на прийняття населенням України зважених фінансових рішень в умовах невизначеності та нинішніх воєнно-політичних і соціально-економічних ризиків.

1.2. Типологізація фінансової поведінки населення

У контексті теми нашого дослідження важливою є ідентифікація різновидів фінансової поведінки населення, що дасть можливість зрозуміти і обґрунтувати основні тренди, що мають місце в реалізації фінансової поведінки громадянами України в сучасних умовах.

Загалом фахівці здебільшого виокремлюють такі основні види фінансової поведінки населення: «дохідну поведінку (діяльність, спрямовану на формування та оптимізацію усіх можливих джерел доходів домогосподарств); фіскальну поведінку (діяльність, пов'язану зі сплатою та мінімізацією (за наявності відповідних пільг та преференцій) податкових платежів); споживчу поведінку (діяльність, спрямовану на здійснення витрат споживчого характеру, тобто придбання споживчих товарів і послуг); заощаджувальну поведінку (діяльність, спрямовану на виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб); інвестиційну поведінку (діяльність, пов'язану із вкладенням частини не спожитих доходів у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх вигід); кредитну поведінку (діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності

і забезпеченості); добродчинну поведінку (діяльність, пов'язану із безоплатним наданням коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримання їх діяльності)» [20, с. 20-21]. На наш погляд, вищенаведений спектр різновидів фінансової поведінки є доволі деталізованим і ґрунтовним, позаяк охоплює діяльність громадян практично у найбільш вагомих і найбільш традиційно поширених напрямках, пов'язаних із фінансовою активністю населення в сучасних умовах.

У зазначеному аспекті варто наголосити, що після початку повномасштабної війни особливої активності та розвитку набув такий різновид фінансової поведінки українців як добродчинна фінансова поведінка, що знайшло своє втілення у стрімкому зростанні кількості донатів на підтримку Збройних сил України (за даними фахівців, на рахунок лише одного благодійного фонду «Повернись живим» на початку 2022 року щосекунди надходило «245 грн. благодійних внесків, з яких 145 грн. – від кожного громадянина України» [1]). А за даними Національного банку України, станом на початок 2025 року «загалом з початку повномасштабного вторгнення рф в Україну на спецрахунок НБУ надійшло понад 50 млрд грн. Кошти надходили як від громадян та підприємств України, так і від міжнародної спільноти (зокрема зі США, Великобританії, Німеччини, Швеції, Фінляндії, Польщі, Швейцарії, Норвегії, Австралії, Франції, Канади, Болгарії, Гонконгу та ще багатьох країн світу). Зокрема, з-за кордону надійшло майже 29,4 млрд грн в еквіваленті в іноземній валюті (долари США, євро, фунти стерлінгів, канадські долари, женьміньбі, єни, швейцарські франки, злоті, австралійські долари). Станом на 1 січня 2025 року залишок коштів на спецрахунку становить майже 12,3 млрд грн. Загалом від початку повномасштабного вторгнення рф Національний банк перерахував зі спецрахунку на потреби оборони майже 38 млрд грн, із них у 2024 році – понад 5,9 млрд грн (у грудні – 92,5 млн грн)» [39].

Проте слід також акцентувати і на існуванні більш укрупненої (узагальненої) класифікації, яка характеризує типові моделі фінансової

поведінки населення. Відтак, зважаючи на більш загальні закономірності фінансової поведінки населення, фахівці виокремлюють такі їх основні моделі: «споживчу, заощаджувальну й інвестиційну. Причому кожна модель фінансової поведінки домашнього господарства характеризується певним набором застосовуваних стратегій, рівнем їхньої диверсифікації, ступенем концентрації активних і пасивних стратегій, ліквідністю результату, цільовим спрямуванням тощо» [19, с. 88]. До слова, характерною особливістю споживчої моделі фінансової поведінки населення є домінування пасивних стратегій (стратегія приватних запозичень, стратегія державних трансфертів, мінімалістська стратегія), наявність практично неліквідних або ж низьколіквідних активів, спрямування отримуваних доходів передусім на вирішення найнеобхідніших першочергових поточних проблем сім'ї. У заощаджувальній моделі фінансової поведінки населення превалюють, поруч із пасивними, й уже більш активні її стратегії, зокрема: стратегія готівкових заощаджень, стратегія надання кредитів, майнова стратегія (у більш ліквідній формі), стратегія організованих вкладів (тобто, ця модель зорієнтована на вбереження накопичених заощаджень від знецінення). Інвестиційна модель фінансової поведінки характеризується здебільшого лише активними стратегіями: стратегією готівкових заощаджень, стратегією організованих вкладів на фінансовому ринку (зокрема і ринку цінних паперів), страховою стратегією та майновою (у ліквідній формі) стратегією (тобто, ця модель зорієнтована насамперед не на вбереження накопичених заощаджень від знецінення, а передусім на отримання додаткового доходу від інвестування коштів у різноманітні фінансові активи).

Важливо акцентувати, що кожній із перелічених вище моделей фінансової поведінки властиві й певні ризики, з-поміж яких: ризик втрати інвестованих раніше коштів; ризик неотримання прибутку; ризик отримання прибутку, значно меншого за очікуваний; ризик неповернення взятих раніше кредитів тощо. У свою чергу, на ці види ризиків можуть впливати низка чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру (рис. 1.3).

Безперечно, повномасштабне російське вторгнення на територію незалежної України здійснило колосальний вплив на базові параметри національної економіки загалом і фінансову стійкість її населення зокрема, що призвело до збільшення економічних ризиків для вітчизняного бізнесу, зростання цін на товари та послуги, зменшення доходів українців і зростання їхніх витрат на особисту безпеку, і не лише фінансову.

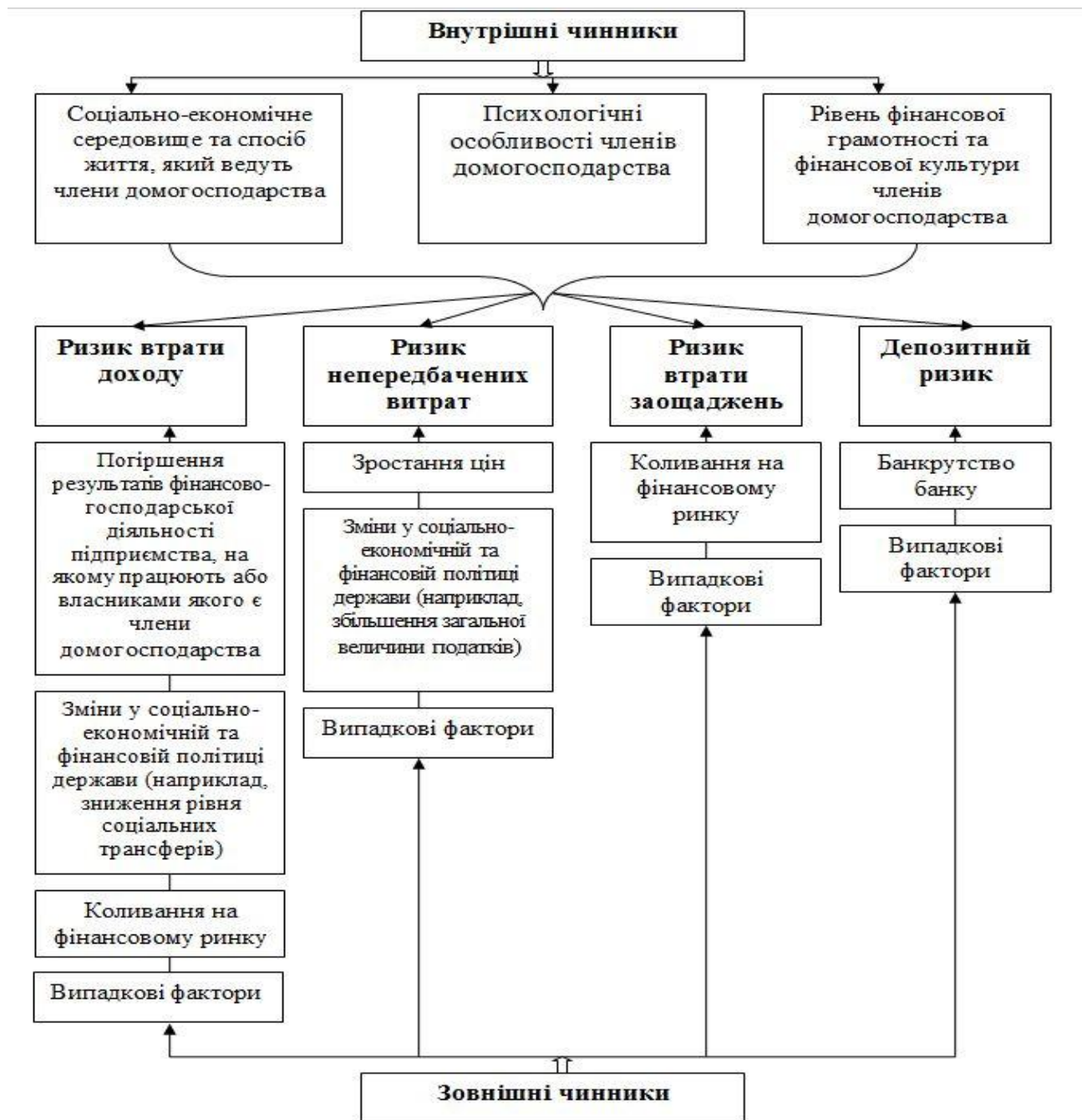

Рис. 1.3. Систематизація внутрішніх і зовнішніх чинників та потенційних ризиків у контексті їх впливу на фінансову поведінку населення

За таких умов українські родини змушені адаптуватися до нових воєнних реалій і на їх основі ухвалювати зважені рішення у сфері особистих фінансів.

Більш детально означені моделі фінансової поведінки українців проаналізуємо у наступному розділі кваліфікаційної роботи.

1.3. Фінансова поведінка і фінансова грамотність населення: аспекти взаємовпливу

В сучасних реаліях взаємопроникненості економічних систем країн світу та стрімкого поширення фінансових відносин практично на усі сфери суспільного буття надзвичайно важливого значення набуває підвищення рівня фінансової грамотності населення. Адже у сфері фінансів, як і загалом у всіх інших аспектах людської життєдіяльності, громадяни приймають відповідні рішення та діють під впливом різного роду поглядів, стереотипів, установок та ілюзій, що склалися на певний момент. Брак вкрай необхідних базових знань у сфері фінансів уможливорює прийняття населенням не завжди зважених фінансових рішень на тлі агресивного інформаційного середовища. У свою чергу, підвищення рівня фінансової грамотності мінімізує випадки фінансового шахрайства та дає змогу забезпечити фінансову стійкість українських родин.

У нинішніх надзвичайно складних реаліях, у яких перебуває українське суспільство через повномасштабну воєнну агресію РФ, значно актуалізувалися питання, пов'язані із підвищенням рівня фінансової грамотності населення, позаяк саме у кризові періоди, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, активізуються різного роду фінансові шахраї та множаться шахрайські схеми, здатні негативно вплинути на фінансовий стан наших співвітчизників. То ж сьогодні «приділення належної уваги з боку держави проблемам та потребам людини як найвищій цінності суспільства» [41, с. 344], є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Безумовно, «проблеми підвищення рівня фінансової грамотності населення та її вплив на фінансову поведінку домогосподарств давно перебувають у полі зору зарубіжних вчених і керівників урядів розвинених країн світу, адже фінансово грамотне населення здатне попереджати бідність, приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення, сприяє стабільному розвитку фінансових ринків та стимулює економічне зростання в країні» [24, с. 16]. Відтак дослідження впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку населення є надзвичайно актуальним напрямом сучасних наукових розвідок у сфері фінансів.

Передусім зазначимо, що під фінансовою грамотністю здебільшого розуміють «сукупність світоглядних установок, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами» [42, с. 422], а формування і виховання фінансово грамотної особистості є системним процесом, «в результаті якого отримані фінансові знання обумовлюють зміни в фінансовій поведінці населення, які дозволяють приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення» [24, с. 18]. При цьому слід акцентувати, що зазвичай виокремлюють базову (або так звану «побутову») фінансову грамотність, як сукупність певних знань, умінь і навичок, необхідних людині для прийняття зважених рішень у сфері особистих фінансів, та просунуту (або так звану «фахову») фінансову грамотність, як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних професійним учасникам фінансового ринку для здійснення ними відповідних фінансових операцій.

У найбільш узагальненому вигляді формування фінансово грамотної особистості є доволі динамічним процесом, за результатами котрого отримані людиною фінансові знання і навички призводять до змін у її фінансовій поведінці, що, у свою чергу, дає змогу ухвалювати зважені й ефективні фінансові рішення. А основним завданням (або ж «серцевиною») формування фінансово грамотної та обізнаної особистості є здобуття нею такої необхідної в сучасних умовах компетентності як спроможність трансформувати отримувані особою чи сім'єю трудові доходи у інвестиційні доходи, що сприятиме

формуванню у майбутньому так званої «фінансової подушки безпеки». Безперечно, що вищезначений процес неминуче торкатиметься й основних сфер, котрі стосуватимуться різноманітних моделей поведінки споживача фінансових послуг та забезпечуватиме отримання знань, не лише економічно необхідних, але й суспільно корисних для нього.

Відтак можемо стверджувати, що фінансова грамотність, безумовно, розширює вибір громадянином потенційно привабливих і доступних для реалізації моделей фінансової поведінки, надаючи можливість отримання додаткових доходів та забезпечуючи особисту фінансову стійкість.

Стосовно тематики нашого дослідження слід зазначити, що надзвичайно важливим моментом у контексті розвитку фінансового просвітництва щодо раціоналізації основних моделей фінансової поведінки, на наш погляд, має стати здатність громадян здійснювати усвідомлений, самостійний вибір фінансових послуг, не наслідуючи при цьому поведінку інших. У такому сенсі українцям важливо також, на наш погляд, навчитися ідентифіковувати й оцінювати потенційно ймовірні фінансові ризики та захищати свої права споживача фінансових послуг у разі їх порушення (що теж вважаємо надзвичайно важливим фінансовим навиком). Адже лише фінансово грамотна особа здатна пред'являти високі вимоги до якості фінансових послуг, що, у свою чергу, дасть можливість уникати ризиків фінансового шахрайства і порушень законодавства у цій надважливій сфері фінансових відносин.

Особливо високого рівня фінансової грамотності потребують такі моделі фінансової поведінки, як заощаджувальна і, що найголовніше, інвестиційна, позаяк саме вона передбачає використання населенням різного роду активних фінансових інструментів (насамперед, інвестиційних та страхових). Скажімо, такі фінансові інструменти, як страхування життя чи внески до недержавних пенсійних фондів, дають змогу громадянам, насамперед похилого віку, покращувати якість їхнього життя. Однак нерідко українці виявляються неспроможними використовувати вищезазначені інструменти ефективно, насамперед через відсутність необхідних знань і навиків, тобто через низький

рівень фінансової грамотності (вищенаведене твердження сповна стосується й інших страхових чи іпотечних механізмів, соціального та медичного страхування тощо). А, як відомо, активне використання заощаджень та їх подальше інвестування у різноманітні фінансові активи формує передумови для більш високого рівня економічної і соціальної стабільності у суспільстві та закладає підвалини для забезпечення стійкості фінансової системи загалом і фінансів домогосподарств зокрема.

Щодо боргової поведінки населення зазначимо, що фінансова грамотність громадян-позичальників передбачає насамперед володіння ними відповідним рівнем фінансових та юридичних знань стосовно умов, технологій та мотивів отримання запозичень, розсудливості в управлінні наявною заборгованістю, а також розуміння цивільно-правових перспектив урегулювання ймовірних конфліктних ситуацій із кредиторами. Недостатній рівень фінансових знань та обізнаності позичальників, у свою чергу, сприяє асиметричності інформації при користуванні кредитними продуктами і послугами, що негативно позначається на ефективності функціонування кредитної сфери загалом.

При цьому важливо акцентувати, що належний рівень фінансової грамотності, безумовно, слугує важливою передумовою формування середнього класу в Україні, позаяк саме «із вирішенням цього надзвичайно важливого питання пов'язують успішність подальших реформ» [31, с. 35]. І саме належний рівень фінансової грамотності сприяє ефективному формуванню і використанню особистих бюджетів громадян, дає можливість приймати зважені фінансові рішення, послуговуючись власними довгостроковими фінансовими інтересами, сприяє уникненню надмірного особистого боргового навантаження, а також мінімізує ризики фінансового шахрайства та дає можливість уникати шахрайських схем (до слова, з початку повномасштабного російського вторгнення на територію України, «кожен дев'ятий українець (11 %) ставав жертвою шахраїв. Користуючись ситуацією та складним становищем громадян, злочинці адаптували шахрайські схеми під сьогодення та ошукували людей, прикидаючись представниками банків чи обіцяючи

фінансову допомогу від держави, міжнародних і благодійних організацій. Найчастіше злочинці ошукують молодь віком 18–24 років (14 % опитаних) та людей, старших від 65 років (11,5 %)» [32]).

Відтак надзвичайно важливим є формування дієвого механізму залучення різноманітних суб'єктів до підвищення рівня фінансової грамотності населення.

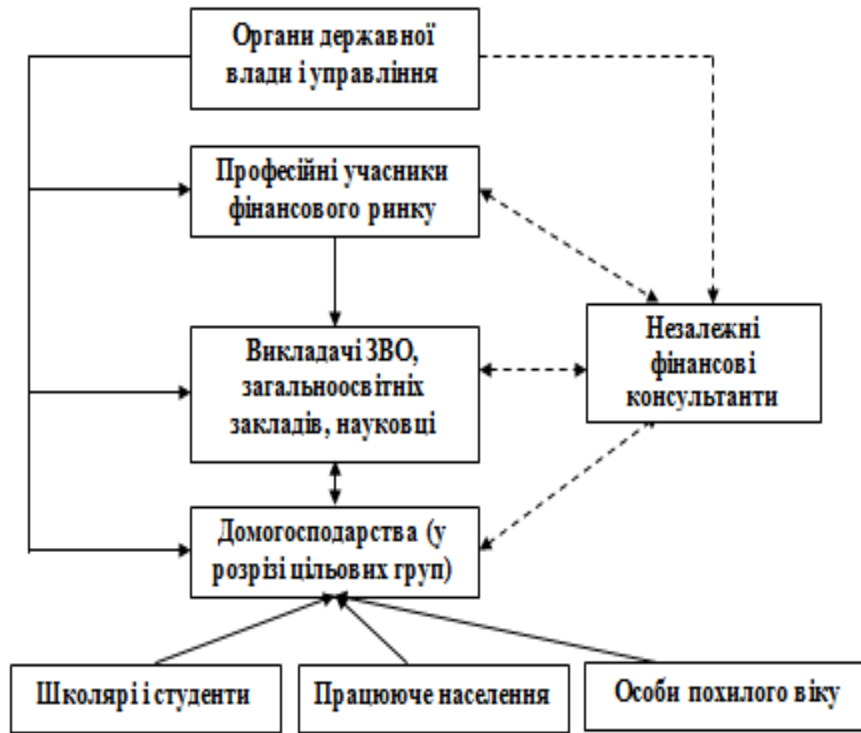

Рис. 1.4. Механізм залучення зацікавлених сторін до підвищення рівня фінансової грамотності населення [27, с. 300]

Наостанок зазначимо, що фінансово грамотні і фінансово обізнані громадяни здійснюють позитивний вплив як на розвиток фінансової системи країни загалом, так і на рівень власного добробуту зокрема, сприяючи раціоналізації моделей і стратегій особистої фінансової поведінки. То ж, зважаючи на тісний кореляційний зв'язок між рівнем фінансової грамотності населення і його фінансовою поведінкою, означена проблематика потребуватиме свого подальшого наукового дослідження і розвитку, зважаючи на зміну зовнішніх умов і фінансово-економічної ситуації в державі.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФІНАНСОВУ ПОВЕДІНКУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Моніторинг споживчої моделі фінансової поведінки населення в умовах повномасштабної війни в Україні

Важливою складовою фінансової поведінки населення є споживча поведінка, під якою здебільшого розуміють «систему дій і вчинків індивідів на споживчому ринку, пов'язану зі спрямуванням наявних грошових ресурсів на забезпечення власних потреб та інтересів» [25, с. 8] або ж «усвідомлену або неусвідомлену поведінку економічного суб'єкта, спрямовану на задоволення раціональних або ірраціональних мотивів, потреб і бажань» [6]. Тож проаналізуємо детальніше сучасні тренди споживчої поведінки українців, які мають місце в умовах здійснення повномасштабної війни з боку РФ і порівняємо їх з тими, що мали місце до неспровокованої російської агресії.

Передусім зазначимо, що характерною ознакою другого і третього «воєнних» років стало поступове відновлення споживчої активності наших співвітчизників. Зокрема, українці продовжують активно підтримувати себе, свої родини і країну насамперед у контексті забезпечення базових потреб. Тобто наші споживачі продовжують залишатися стійкими, здатними адаптовуватися до складних реалій і, поряд з цим, бути небайдужими до проблем і глобальних викликів, що постали перед Україною.

Важливо акцентувати, що характерною тенденцією споживчої поведінки українців в умовах воєнного стану є те, що наші співгромадяни й надалі продовжують суттєво економити та раціоналізувати свої витрати, порівняно із довоєнним періодом. Це і не дивно, адже «раціоналізація особистого споживання з метою економії фінансових ресурсів при збереженні корисності від споживання благ» [23, с. 69] є пріоритетною в сучасних умовах. Так, за

результатами дослідження, проведеного компанією Deloitte в Україні у листопаді 2023 року, «залежно від категорії товарів, економлять від 41% до 77% українців. Попри те, що показник все ще високий, спостерігається позитивна динаміка, як порівняти з 2022 роком (47%–86%). Найменше економлять на лікарських засобах, дитячих товарах та купівлі готової їжі. Щодо продуктів харчування, які становлять значну частку чека українців, то витрати в цьому сегменті зросли у 32% споживачів. Значна частина українців купує їжу (47%) та ліки (43%) про запас» [36] (рис. 2.1).

УКРАЇНЦІ ЗАОЩАДЖУЮТЬ НА ТАКИХ КАТЕГОРІЯХ ТОВАРІВ:

Рис. 2.1. Категорії товарів, на яких найбільше заощаджували українці у 2023 році [36]

Проте слід зазначити, що наші співвітчизники почали активно переглядати власні харчові уподобання і змінювати відповідні пріоритети. Скажімо, у 2023 році суттєво скоротилося відвідування українцями барів і ресторанів (більше половини роблять це значно рідше); водночас стрімко зросло приготування їжі вдома (особливо це стосується осіб, що традиційно перебувають вдома: фрілансери, тимчасово безробітні, домогосподарки тощо).

До того ж, в період війни не є в пріоритеті витрат українців і дозвілля, адже «65% респондентів економлять на розвагах поза домом, а 58% рідше відвідують кінотеатри та концерти. Проте онлайн-розваги стають все більш

популярними: 32% українців збільшили витрати на перегляд ТБ та стримінгових каналів» [36].

Як і в попередні роки, у 2023 році в Україні продовжував розвиватися споживчий онлайн-сегмент, частота замовлень на якому «збільшилась на 12%. Найчастіше в інтернеті українці купують електроніку та побутову техніку (26%), косметику та парфумерію (19%), а також одяг та взуття (17%)» [36].

Водночас купівля товарів офлайн все ще залишається в пріоритеті українців. І якщо порівнювати із початком повномасштабного вторгнення, коли з причин безпеки кількість покупок офлайн скоротилася наполовину, то у 2023 році спостерігаємо відновлення таких покупок «на 9%. Найчастіше в традиційних магазинах купують їжу (85%), алкогольні напої (79%), товари для дому та побутову хімію (72%)» [36] (рис. 2.2).

КАТЕГОРІЇ ТОВАРІВ, ЯКІ КУПУЮТЬ НАЙБІЛЬШЕ

ОФЛАЙН

ОНЛАЙН

Рис. 2.2. Категорії товарів, які українці найбільше купували у 2023 році [36]

Важливо акцентувати, що в нинішніх складних реаліях невід'ємною компонентою споживчої поведінки українців є їхня активна громадянська позиція, адже переважна більшість наших співгромадян «(70%) продовжує бойкотувати виробників товарів/продавців, які не залишили ринок країни-агресора, а донати стали майже такими ж популярними, як продукти харчування» [36]. Так, за результатами уже згадуваного вище опитування (рис. 2.3), «92% українців донатять на допомогу ЗСУ або постраждалим внаслідок воєнних дій, що на 2 в. п. більше, ніж у 2022 році. 33% опитаних роблять це систематично, що на 13 в. п. більше, ніж минулого року. Більш ніж удвічі

зросла кількість співвітчизників, які донатять регулярно, перебуваючи за кордоном – із 17% до 38%» [36].

ПІДТРИМКА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Рис. 2.3. Фінансова підтримка громадянами Збройних сил України у 2023 році [36]

При цьому важливим є і той факт, що наші співвітчизники «найбільше довіряють зборам коштів від знайомих, друзів та колег. Їх підтримують понад 75% опитаних, а середня сума донату становить 147 гривень. Друге місце за рівнем довіри посідають великі благодійні фонди, такі як «Повернись живим», фонд Сергія Притули, а також збори Лачена (Ігоря Лаченкова), на них донатять майже 71% респондентів. На державні збори (такі як UNITED24) донатить теж значна частина населення – понад 60%, при цьому розмір середнього донату становить 121 грн» [36].

Проте, все ж таки, лєвова частка споживчих витрат українців й надалі продовжує спрямовуватися на придбання продуктів харчування та сплату обов’язкових платежів (а це не мало не багато – дві третини сімейного бюджету середньостатистичної української родини). До слова, згідно закону Енгеля, родина, яка витрачає понад 60% своїх доходів, автоматично відноситься до категорії бідних.

У зазначеному контексті доволі показовими є результати порівняльного дослідження споживчих настроїв українців і громадян окремих країн світу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Часка окремих видів споживчих витрат у бюджетах громадян України та
вибраних країн світу у 2023 році [36]

РОЗПОДІЛ МІСЯЧНОГО БЮДЖЕТУ
СПОЖИВАЧІВ У СВІТІ

Категорії товарів	Україна	Німеччина	Польща	США	Канада	ПАР	Середній світовий показник
Дозвілля (зокрема, ресторани/ кафе), відпочинок і туризм	2%	17%	15%	19%	15%	17%	20%
Одяг та взуття	8%	8%	10%	10%	7%	10%	9%
Електроніка, побутова техніка та товари домашнього вжитку	2%	10%	12%	12%	10%	14%	11%
Охорона здоров'я	4%	4%	5%	5%	4%	6%	5%
Транспортні витрати	5%	6%	6%	7%	7%	7%	5%

Так, дослідження довело, що громадяни України в рази менше витрачають коштів на товари і послуги, які не є базовими і вкрай необхідними для їхнього існування, а саме: на «дозвілля (включно з ресторанами/кафе), відпочинок і туризм українці витрачають 2% свого бюджету, у той час як жителі Німеччини – 17%, Польщі – 15%, США – 19%, Канади – 15%, ПАР – 17%; електроніку, побутову техніку та товари домашнього вжитку українці витрачають 2% бюджет, а жителі Німеччини – 10%, Польщі – 12%, США – 12%, Канади – 10%, ПАР – 14%» [36]. Проте у таких категоріях, як витрати на одяг і взуття, охорону здоров'я, транспорт, цифрові послуги, істотної різниці практично немає.

Таким чином, можемо стверджувати, що повномасштабна війна суттєво вплинула на споживчі настрої українців, які певним чином скориговують свою споживчу поведінку, демонструючи при цьому раціональне споживання, а також потужний споживчий і фінансовий патріотизм.

2.2. Ощадно-інвестиційна поведінка українців: мотиваційно-аналітичний аспект

Зважаючи на те, що ощадно-інвестиційна поведінка населення включає в себе заощаджувальну («діяльність, спрямовану на виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб» [20, с. 20]) та інвестиційну («діяльність, пов'язану із вкладенням частини неспожитих доходів у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх вигід» [20, с. 20-21]) складові, проаналізуємо основні її мотиваційно-прагматичні тренди в умовах повномасштабної війни в Україні.

Передусім зазначимо, що до початку повномасштабного російського вторгнення більшість українців притримувались базових принципів заощаджувальної моделі фінансової поведінки, зокрема «формували накопичення різними способами, а саме: «заощадив і зберігав готівку вдома або в гаманці», «зберігав гроші на поточному рахунку або на депозитному рахунку на вимогу», «віддавав гроші комусь із членів сім'ї задля заощаджень», «купував облігації або відкладав на строковий депозит», «інвестував в криптоактиви, криптовалюту», «інвестував в акції», «заощаджував або інвестував іншим способом, за винятком пенсійних внесків». Майже 59% респондентів заощаджували гроші у вигляді готівки, яку зберігали удома; лише 21% опитаних зберігали кошти на поточних або депозитних рахунках» [14, с. 47-48].

Проте початок військової агресії з боку РФ вніс значні корективи в реалізацію ощадно-інвестиційної моделі фінансової поведінки наших співвітчизників, що знайшло своє відображення в спектрі домінуючих фінансових інструментів заощадження та інвестування.

Аналіз статистичних матеріалів Національного банку України дає підстави стверджувати, що українці й надалі продовжують довіряти вітчизняній банківській системі (навіть незважаючи на початок воєнних дій), вкладаючи свої заощадження насамперед у цей популярний серед населення фінансовий інструмент (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Динаміка депозитів домогосподарств України у 2020-2024 роках (залишки коштів, млрд. грн. та зміна в річному обчисленні, %) [33]

Водночас певною альтернативою, до того ж доволі фінансово привабливою, традиційним інвестиційним інструментам в умовах повномасштабної війни стали облігації внутрішньої державної позики, які після початку російського вторгнення активно почали купувати не лише юридичні особи, але й громадяни (рис. 2.5).

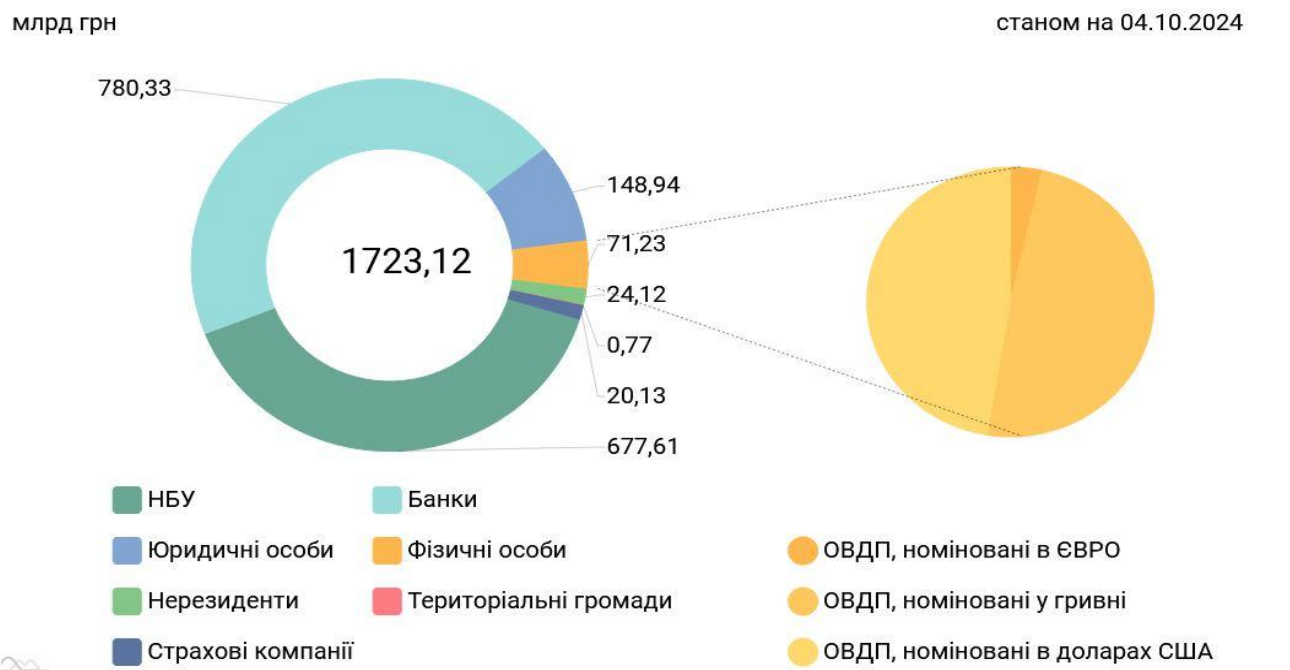

Рис. 2.5. Структура ОВДП, які знаходяться в обігу, за номінально-амортизаційною вартістю, в Україні станом на 4 жовтня 2024 року [33]

Загалом у структурі ОВДП, які знаходяться в обігу, за номінально-амортизаційною вартістю, частка фізичних осіб становить 4,13% від загального обсягу ОВДП, що реалізовані в Україні. Якщо ж аналізувати інформацію за три «воєнні» роки, то можемо стверджувати, що питома вага фізичних осіб у цей період постійно зростає (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка ОВДП, які знаходяться в обігу, за номінально-амортизаційною вартістю, в розрізі валют у 2022-2024 роках [33]

Вид ЦП	2024 (станом на 04.10.2024)			2023 (станом на 29.12.2023)			2022 (станом на 30.12.2022)		
	Усього	Облігації, які знаходяться у власності фізичних осіб	%	Усього	Облігації, які знаходяться у власності фізичних осіб	%	Усього	Облігації, які знаходяться у власності фізичних осіб	%
ОВДП, номіновані в гривні	1559716,42	34941,28	2,2	1445561,45	25910,08	1,8	1277804,75	14998,97	1,2
ОВДП, номіновані в іноземній валюті, у т.ч.	163408,53	36285,17	22,2	140549,11	27123,99	19,3	110166,22	15171,28	13,8
ОВДП, номіновані в доларах США	129150,47	33746,77	26,1	101789,72	25261,87	24,8	80876,47	14595,04	18,1
ОВДП, номіновані в ЄВРО	34258,06	2538,40	7,4	38759,39	1862,13	4,8	29289,75	576,24	2
Всього	1723124,95	71226,44	4,1	1586110,55	53034,07	3,3	1387970,97	30 170,25	2,2

Це і не дивно, позаяк ОВДП властиві такі їхні переваги порівняно з іншими альтернативними інструментами як: «1) надійність – держава зобов’язана здійснити виплати за облігаціями в установлені терміни; 2) ліквідність – ОВДП часто можна легко купувати та продавати на вторинному ринку; 3) стабільність – інвестор отримує стабільний дохід у вигляді відсоткових виплат; 4) диверсифікація портфеля; 5) залучення різних типів інвесторів; 6) різний термін погашення» [9, с. 17], а також «достатньо високий рівень дохідності, який на сьогодні перевищує рівень дохідності банківських депозитів; отриманий фізичними особами дохід від ОВДП не оподатковується, таким чином інвестор заощаджує 19,5 відсотка свого доходу; вкладення в ОВДП гарантовані державою (100% гарантія від держави, незалежно від терміну боргового паперу та розміру інвестицій); висока ліквідність (можливість продажу облігацій на вторинному ринку за потреби); можливість використання ОВДП у якості застави тощо» [9, с. 17].

Окрім того, вагомим фактором, що збільшив привабливість ОВДП для пересічних українців, стало доволі суттєве спрощення механізму їх придбання, передусім за допомогою різноманітних електронних сервісів, таких як «Дія» та мобільні додатки вітчизняних банківських установ-первинних дилерів Міністерства фінансів України.

Більш детальну інформацію щодо ОВДП, котрі знаходяться у власності різних суб'єктів, подано у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

ОВДП, які знаходяться в обігу, за номінально-амортизаційною вартістю, у власності різних суб'єктів станом на 12.05 2025 року [33]

Дата	Усього	НБУ	Банки	Юр. осіб	Страх. компаній	Тер. громад	Фіз. осіб	Нерез.
01.03.24	1596311.57	682489.89	668480.97	143306.44		2114.86	56641.14	43278.27
01.04.24	1615442.23	680489.89	679480.78	153142.47		1763.23	58176.51	42389.35
01.05.24	1641402.31	677989.89	698652.22	159443.89		1763.23	62000.08	41553.00
03.06.24	1634970.38	677605.69	692110.21	163283.22		1496.11	63692.90	36782.25
01.07.24	1640736.69	677605.69	712360.05	158746.93	17771.37	539.00	58446.88	33038.14
01.08.24	1665786.27	677605.69	723315.83	169407.70	18098.24	626.43	63686.20	31144.42
02.09.24	1678378.71	677605.69	733115.31	172452.02	20276.93	724.57	67478.11	27003.01
01.10.24	1727832.34	677605.69	780271.74	173111.78	29707.36	771.71	71181.36	24890.06
01.11.24	1761461.04	677605.69	822264.15	147096.17	19959.90	771.71	70485.89	23277.53
02.12.24	1806497.46	677605.69	869925.23	142468.44	19520.99	686.84	73051.54	23238.72
01.01.25	1861468.52	677605.69	885624.05	178072.04	19845.00	700.60	78503.00	21118.13
03.02.25	1853253.43	677605.69	878551.52	178397.13	19633.90	412.87	77397.93	21254.37
12.02.25	1865791.37	677605.69	879661.89	183363.08	20193.78	412.87	82296.79	22257.25
13.02.25	1867400.20	677605.69	879295.48	184605.23	20336.14	412.87	82823.49	22321.30
14.02.25	1867479.89	677605.69	878554.05	185090.93	20377.31	412.87	83145.02	22294.01
17.02.25	1867124.51	677605.69	878048.44	185033.17	20360.39	412.87	83336.01	22327.94
18.02.25	1866861.81	677605.69	877737.69	184962.80	20354.24	412.87	83422.70	22365.82
19.02.25	1866865.63	677605.69	876561.70	186220.22	20332.92	412.87	83640.49	22091.73
20.02.25	1867425.17	677605.69	876225.29	186539.31	20490.52	412.87	84085.52	22065.96
21.02.25	1867622.96	677605.69	875851.14	186134.86	20498.89	412.87	84536.84	22582.67
24.02.25	1867635.18	677605.69	874950.89	186615.09	20530.70	412.87	84454.53	22658.07
25.02.25	1867634.47	677605.69	875054.68	186680.69	20547.70	412.87	84684.30	22648.53
26.02.25	1867838.48	677605.69	874686.31	187037.00	20557.09	412.87	84887.00	22652.52
27.02.25	1838608.55	676621.59	859824.37	184723.93	17733.47	412.87	79588.96	19703.35
28.02.25	1838162.51	676621.59	856324.29	186033.06	17674.49	412.87	81211.99	19884.20
03.03.25	1837646.06	676621.59	854108.66	186171.67	17982.83	412.87	82524.64	19823.80
04.03.25	1838412.57	676621.59	854215.97	186290.40	18051.88	412.87	83051.97	19767.89
05.03.25	1838629.41	676621.59	853671.20	186545.46	18016.18	412.87	83595.54	19766.56
06.03.25	1844889.53	676621.59	857122.63	187978.78	18935.53	422.67	83864.44	19943.89
07.03.25	1844862.31	676621.59	855868.55	188605.40	18916.43	422.67	84296.34	20131.32
10.03.25	1844818.16	676621.59	854708.11	189303.16	18885.19	422.67	84697.87	20079.56
11.03.25	1845057.43	676621.59	854450.55	189495.71	18888.70	422.67	85112.47	20065.73
12.03.25	1845739.00	676621.59	189592.51	18902.83	18902.83	422.67	85507.34	20100.52

Упродовж останніх років значна частина українців (понад чверть з-поміж жителів міст із населенням більше 100000 тис осіб) вкладає кошти у різноманітні криптоактиви і насамперед таку криптовалюту як біткойн

(фінансові експерти навіть стверджують, що нині цей напрям інвестування поступається лише інвестиціям у нерухомість і банківським депозитам, випереджаючи інвестиції у акції або ж облігації компаній). У 2023 році Україна посіла 11-те місце у рейтингу країн світу за розміром прибутку від інвестування у криптоактиви (рис. 2.6).

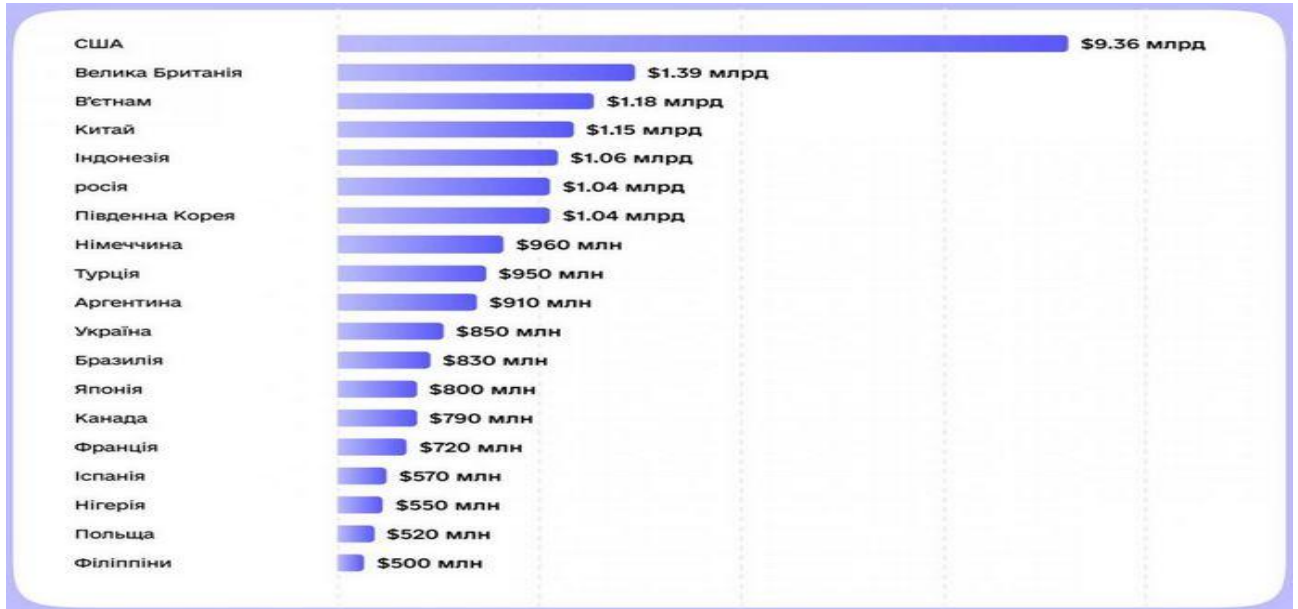

Рис. 2.6. Рейтинг країн світу за розміром прибутку від інвестування у криптоактиви у 2023 році [3]

Таким чином, можемо стверджувати, що зважаючи на те, що «фінансовий ринок України упродовж останнього часу розвивається досить нерівномірно, демонструючи як позитивні, так і негативні тенденції практично у всіх його сегментах» [17, с. 67], українці все ж намагаються поводитися більш-менш раціонально, інвестуючи тимчасово вільні кошти передусім в привабливі інструменти фінансового ринку (насамперед, це банківський депозит, облігації внутрішньої державної позики, військові облігації), іноді – у такі ризикові активи як криптовалюта. Відтак «інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств все ще залишається великим, і його потрібно якнайефективніше використати в сучасних економічних умовах» [22, с. 200], залучаючи до цього процесу потенціал інституцій фінансового ринку, Національного банку України та відповідних державних органів влади і управління.

2.3. Прагматика реалізації боргової поведінки українців в сучасних реаліях

Неабияку роль в сучасних умовах розвитку українського суспільства відіграє боргова модель фінансової поведінки населення, під якою розуміємо «діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості» [20, с. 21]. Саме в буремних реаліях воєнного часу більшість наших співвітчизників перебуває у складному матеріальному і фінансовому становищі через падіння або ж брак сукупних доходів наслідок втрати роботи чи житла. Такі обставини, безперечно, здійснюють вплив і на фінансову поведінку громадян загалом та її боргову компоненту зокрема. Саме вищезначеними причинами можемо пояснити зростання попиту українців на різного роду споживчі кредити (рис. 2.7).

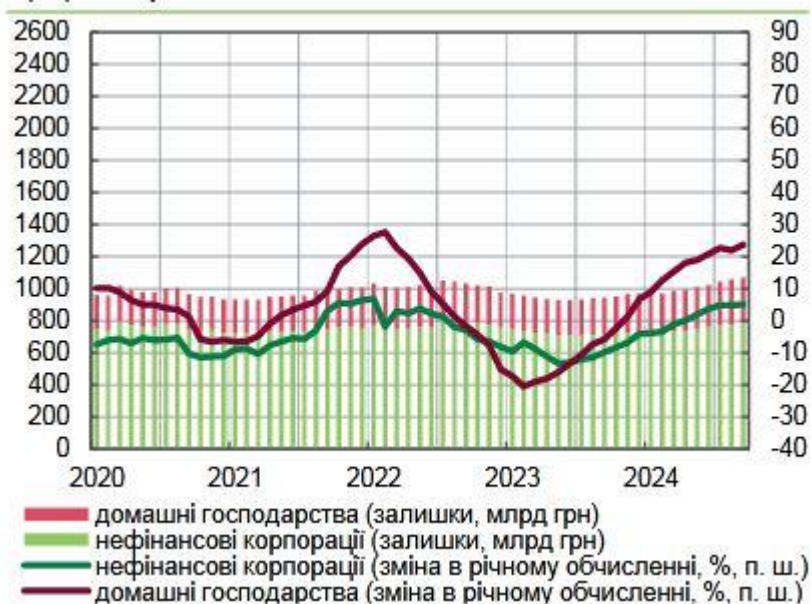

Рис. 2.7. Динаміка кредитів домогосподарств та нефінансових корпорацій України у 2020-2024 роках (залишки і зміна в річному обчисленні) [33]

Так, за даними фахівців, у 2024 році обсяг споживчих банківських кредитів українців на 15% перевищив аналогічний показник «довоєнного» 2021 року, а обсяг банківського іпотечного кредитування – на 30%.

Якщо ж вести мову про структуру вітчизняного банківського кредитного портфеля фізичних осіб, то у ньому, звісно ж, «найбільша частка припадає на споживчі кредити – 76,52%. На другому місці – кредити на придбання, будівництво або реконструкцію нерухомості – 12,7%. Кредити фізичним особам-підприємцям (ФОП) становлять 5,98%, кредити на придбання транспорту – 4,79%» [40]. Причому цікавим є і той факт, що лєвова частка обсягу кредитів громадян України «перебуває на балансі банків із державним капіталом – 54% від загального обсягу кредитного портфеля та 60% від обсягу непрацюючих кредитів. Банки з приватним капіталом обслуговують 37% від загального обсягу кредитів фізичних осіб, а банки іноземних банківських груп – близько 9%» [40]. Також експерти зазначають, що у 2024 році у банківських установах не лише збільшився портфель кредитів фізичних осіб, але покращилася його якість (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка обсягів та якості кредитного портфеля українських банків у 2021-2024 роках [29]

Загалом же «на початок 2025 року в банківській системі України обсяг кредитів фізичних осіб становив 295,6 млрд грн. За 2024 рік в порівнянні з 2023 роком він зріс на 54,7 млрд грн (22,7%). Обсяг непрацюючих кредитів зменшився на 10,9 млрд грн (19,2%)» [40].

У майбутньому фахівці прогнозують подальше зростання попиту українських домогосподарств на різноманітні споживчі кредити. Водночас,

експерти переконані, що попит на іпотечне кредитування залишатиметься на сталому рівні (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Динаміка схвалення кредитних заявок домогосподарств українськими банками у 2021-2024 роках [29]

Важливо акцентувати, що вітчизняні банківські установи навіть у перші дні повномасштабного російського вторгнення не припиняли кредитування юридичних та фізичних осіб, що дало змогу населенню та бізнесу безперебійно функціонувати та здійснювати необхідні витрати.

Однак, за твердженням дослідників, навіть напередодні повномасштабного російського вторгнення близько половини українців зазначали, що вони «просили про допомогу / кредит у друзів чи родичів, 17% надавали перевагу офіційно оформленим кредитам (частіше це були кредитні картки, зрідка — короткострокові кредити); 16% сплачували поточні фінансові зобов'язання із запізненням» [14]. У зв'язку з такою несприятливою ситуацією ще у 2023 році Національний банк України рекомендував українським банківським установам пропонувати громадянам, які, маючи споживчі кредити, зіштовхнулися з неможливістю їхнього погашення, проводити реструктуризацію заборгованості таких громадян або ж запроваджувати для них так звані «кредитні» канікули. Зокрема, було прийнято рішення про те, що на період дії воєнного стану в Україні і упродовж 30 днів після його завершення боржник не нести відповідальності перед позичальником у випадку прострочення виконання боржником його кредитних зобов'язань. Принагідно зазначимо, що нині в Україні суттєво зростають ставки за новими

кредитами для фізичних осіб (ставки за споживчими кредитами становлять «у середньому 36% річних» [14]) та, водночас, і посилюються вимоги до таких позичальників.

У контексті аналізу боргової поведінки українців важливо акцентувати на участі вітчизняних ломбардів у її реалізації. Станом на початок 2025 року в Україні зареєстровано 108 ломбардів, з яких 102 мають відповідну ліцензію (до слова, упродовж останніх п'яти років кількість ломбардів в Україні зменшилася утричі: «з 302 компаній у 2020-му до 108 станом на лютий 2025 року. При цьому розмір активів суттєво не змінився. Станом на листопад 2024 року вони становили 3,98 млрд грн проти 3,85 млрд грн у 2020 році» [30]). Найбільша кількість ломбардів провадить свою діяльність у м. Києві (32 од.) та Дніпропетровській області (22од.) (рис. 2.10).

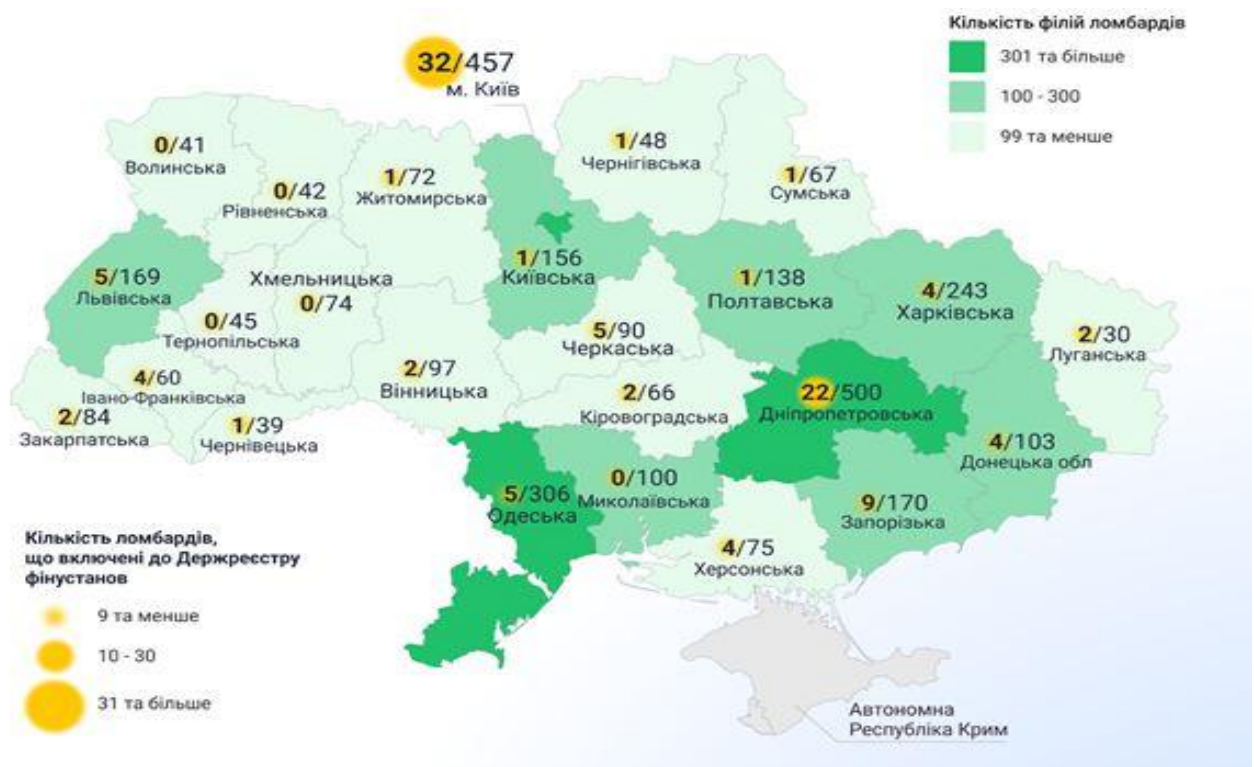

Рис. 2.10. Кількість ломбардів та їхніх філій в Україні за регіонами у лютому 2025 року [30]

Загалом за 9 місяців 2024 року вітчизняними «ломбардами» було надано понад 1 млн фінансових кредитів на загальну суму 3,13 млрд грн. Показник за аналогічний період 2023 року був значно вищим — 4,7 млн наданих фінансових

кредитів на 10,2 млрд грн. А в цілому за 2023 рік ломбарди видали 5,7 млн кредитів на суму в 12,1 млрд грн» [30].

За цей же період українські ломбарди отримали понад 3 млрд грн. доходу, ТОП-20 яких відображена у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

ТОП-20 ломбардів України за сумою доходу, за 9 місяців 2024 року [30]

Назва юрособи	Сукупний дохід, млн грн	Кількість філій
ТОВ "АЙ ЛОМБАРД"	382,6	101
ПТ "ТОВ "КЛИМКО" І КОМПАНІЯ "ЛОМБАРД КАПІТАЛ"	292,0	189
ПТ "ЛОМБАРД "ПЕРШИЙ" ТОВ "МІКРОФІНАНС" І КОМПАНІЯ"	252,4	286
ПТ "ЛОМБАРД № 1" ТОВ "КОНТРАКТ - ГРУП" І КОМПАНІЯ"	249,8	228
ТОВ "ЛОМБАРД "КРЕДИТ ЮКРЕЙН"	239,2	77
ТОВ "ЛОМБАРД "Є ГРОШІ"	215,1	100
ПТ "ЛОМБАРД ДОНКРЕДИТ ТОВ "ІНТЕР-РІЕЛТІ" І КОМПАНІЯ"	203,6	0
ТОВ "ЛОМБАРД "ДІМ МІКРОФІНАНС"	193,3	71
ПТ "ЛОМБАРД ПАРУС" ТОВ "ГЛОБАЛ ФРАНЧАЙЗІНГ" І КОМПАНІЯ"	132,4	102
ПТ "ПП "ЕРА-ДОН" І КОМПАНІЯ "ВАШ ЛОМБАРД"	113,4	106
ПТ "ЕВ.РО.ЛОМБАРД "ЕВ.РО.ФІНАНСИ ЛТД І КОМПАНІЯ"	78,2	132
ПТ "ЛОМБАРД "ЗОЛОТА СКРИНЯ" ЩЕРБАЦЬКИЙ І КОМПАНІЯ"	71,4	39
ПТ "ЛОМБАРД САКУРА" КАЧАНОВА А.В. І КОМПАНІЯ"	45,0	30
ПТ "ЛОМБАРД "УМКВ ПОЛОВІЧЕНКО І КОМПАНІЯ"	44,9	91
ПТ "ЛОМБАРД "ГАРАНТ" "ІМПЕРІАЛ" БАТУРА Р.В. І КОМПАНІЯ"	39,9	19
ПТ "ЛОМБАРД "9999" СІРЕНКО Ю.С. І КОМПАНІЯ"	37,1	76
ПТ "ЛОМБАРД ПАРУС ПЛЮС" ТОВ "ПАНОРАМ.А" І КОМПАНІЯ"	36,5	15
ПТ "ЛОМБАРД "КРЕДИТИ ПІД ЗАСТАВУ" ТОВ "ФІННОВА" ТА КОМПАНІЯ	29,6	67
ПТ "ЛОМБАРД "СМАРТ" ТОВ "ШВЕДІНВЕСТ" І КОМПАНІЯ"	28,9	86
ПТ "ЛОМБАРД "ТОП" "ІМПЕРІАЛ" АКСЕНТЬЄВ О.О. І КОМПАНІЯ"	24,4	16

Відтак, можемо стверджувати, що боргова поведінка українців в період повномасштабної війни продовжує залишатися не завжди раціональною, позаяк більшість із них вдаються насамперед до споживчого кредитування, котре, на нашу думку, не завжди є виправданим і вкрай нагальним та необхідним.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Дослідивши прагматику формування і реалізації фінансової поведінки населення в Україні, детальніше зупинимось на стратегічних векторах раціоналізації і оптимізації фінансової поведінки українців у розрізі основних її моделей в сучасних складних соціально-економічних і воєнно-політичних реаліях.

Насамперед варто акцентувати, що обрання (свідоме або ж несвідоме) громадянами тієї чи іншої моделі фінансової поведінки здійснюється під впливом низки факторів, з-поміж яких: економічні (загальна макроекономічна ситуація в країні, рівень доходів населення), соціальні (усталені в родині традиції споживання і заощадження, соціальний статус членів родини), морально-етичні тощо (ціннісні орієнтації щодо ймовірності здійснення заощаджень та інвестування, рівень довіри/недовіри до держави загалом та фінансових організацій зокрема).

Однак врахування вищезазначених факторів не достатньо для попереднього осмислення і подальшого формування оптимальної, тобто найкращої за даних умов, моделі фінансової поведінки. Надзвичайно важливою у цьому контексті є наявність належного рівня фінансової грамотності і фінансової культури громадян як системи знань про основні поняття та тренди, що мають місце на фінансовому ринку України. Роль фінансової грамотності у сучасних умовах стрімко зростає, позаяк саме вона: максимізує перелік стратегій фінансової поведінки населення з використанням та оптимальним поєднанням доцільних інструментів; збільшує потенціал для пошуку і отримання особою додаткових доходів; підвищує рівень залученості громадян до користування новітніми фінансовими продуктами і послугами (рівень фінансової інклюзії); сприяє зростанню фінансового добробуту родин завдяки

раціоналізації ведення сімейного бюджету та ефективному управлінню фінансовими ресурсами; мінімізує ризики фінансового шахрайства та підвищує рівень особистої фінансової безпеки громадян.

У контексті тематики нашого дослідження важливо акцентувати, що характерною особливістю нинішніх реалій є стрімке поширення цифрових технологій практично на усі сфери сучасного життя загалом та його фінансову сферу зокрема. Безперечно, вітчизняні фінансові установи намагаються усіляко використати потужний потенціал сучасної цифровізації у своїй діяльності, адже це дає можливість суттєво підвищити якість послуг, що надаються такими установами. Проте тут потрібно пам'ятати не лише про переваги, котрі несуть із собою процеси цифровізації для фінансової сфери зокрема, але і про ймовірні ризики, що можуть бути спричинені ними та знаходитимуть своє відображення у фінансовій поведінці населення. Тож розглянемо означені процеси детально.

Загалом характерними особливостями впливу сучасних цифровізаційних процесів на фінансову сферу загалом і фінансову поведінку населення зокрема є: «впровадження цифрових технологій у сферу надання фінансових послуг; зростання рівня доступності фінансових послуг для громадян; розширення спектру фінансових послуг, які можна отримати онлайн; зростання швидкості проведення фінансових операцій; збільшення кількості безготівкових розрахунків; активне використання нових інноваційних технологій у роботі фінансових установ; підвищення прозорості функціонування фінансових установ; віртуалізація сфери фінансових послуг, створення та розвиток віртуальних валют; створення цифрових активів, виникнення нових форм накопичення ресурсів; застосування можливостей цифрових технологій для оцінки фінансових ризиків; зростання доступності позикових коштів для економічних агентів взагалі у світі» [8, с. 27].

На нашу думку, вагомий вплив здійснюють процеси цифровізації і на споживчу модель фінансової поведінки населення, позаяк основними і, до того ж, доволі стійкими трендами споживчої поведінки українців упродовж останніх років стали: стрімкий розвиток електронної торгівлі за допомогою низки

пропонованих споживачам онлайн-сервісів; зростання кількості здійснених покупок безпосередньо по акціях в магазинах і кількості онлайн-продажів загалом, що суттєво впливає на економію часу при здійсненні покупок та підвищує їх комфортність; розширення форматів різноманітних пропозицій від численних онлайн-майданчиків та платформ. У зазначеному контексті виникають привабливі пропозиції щодо зручної навігації по сайту, можливості для порівняння різних характеристик тих чи інших товарів, обмеження щодо пропонованої реклами або ж взагалі її відключення, ознайомлення із політикою виробника стосовно підтримки навколишнього середовища (насамперед стосовно використання екологічних упаковок, багаторазової тари тощо).

Стосовно ощадно-інвестиційної моделі фінансової поведінки зазначимо, що завдяки поширенню процесів цифровізації на фінансову сферу українці отримали можливість: підвищувати рівень приватності та суттєво економити час при здійсненні фінансових операцій; мати постійний 24/7 доступ до отримання фінансових послуг від установ; проводити валютні операції з різних куточків світу; зберігати інформацію про здійснені платежі й інші фінансові операції в архівах та моніторити рух власних коштів в режимі онлайн; керувати особистими фінансами за допомогою смартфона; отримувати додаткові фінансові послуги (скажімо, стосовно страхування, інвестицій, депозитної активності тощо) за допомогою різноманітних онлайн-додатків; мати вищий рівень доступності до інформації про діяльність тієї чи іншої фінансової установи.

У контексті боргової моделі фінансової поведінки варто акцентувати на позитивному впливі цифровізації у сенсі: зростання рівня доступності позикових коштів онлайн; можливості нагадування від банківських і небанківських кредитних інституцій про необхідність і своєчасність здійснення платежів за кредитними зобов'язаннями клієнта згідно чинних угод; отримання повідомлень від конкретної фінансової інституції щодо стану рахунку клієнта, переказу коштів, їх подальшого зарахування тощо.

Проте варто наголосити, що поряд із значними перевагами і потенційними можливостями, які дає цифровізація для громадян, все ж, змушені констатувати, що вона водночас спричиняє і низку загроз, здатних негативно впливати на фінансову поведінку населення. До таких ризиків і загроз зокрема відносимо насамперед стрімке поширення різного роду кіберзлочинів задля заволодіння шахраями фінансовими чи інформаційними ресурсами громадян з метою власного користування, їх перепродажу або ж шантажу для отримання викупу. На жаль, досить частими у зв'язку з цим стали: крадіжки коштів з банківських рахунків клієнтів; проведення різного роду несанкціонованих трансакцій; фальсифікації електронного цифрового підпису; шахрайські махінації із платіжними картками громадян; правопорушення стосовно операцій із продажу товарів і послуг через інтернет-магазини та сервісне обслуговування; викрадення аккаунтів із широкою цільовою аудиторією з метою монетизації й отримання фінансової вигоди.

Відтак аналіз векторів впливу процесів цифровізації на базові моделі фінансової поведінки населення дає підстави виокремити основні загрози та передумови, що сприяють негативним наслідкам впливу цифровізації на фінансову поведінку українців, з-поміж яких: неналежний рівень цифрової й фінансової грамотності; нерівні можливості і різний доступ до придбання мобільних пристроїв та інформаційно-комунікаційних технологій залежно від місця проживання особи; часті втрати персональної й фінансової інформації в результаті різноманітних хакерських атак; засилля фейкової інформації стосовно продуктів і послуг фінансових організацій; викладення конфіденційної персональної інформації у відкритому доступі через здійснені кібератаки на сайти фінансових інституцій; маніпулювання інформацією та схиляння громадян до нераціональної фінансової поведінки через використання сучасних цифрових технологій.

При цьому важливо акцентувати, що застосовувані шахраями новітні цифрові технології суттєво ускладнюють процеси ідентифікації фінансових шахрайських схем, що потребує вкладення фінансовими організаціями

додаткових фінансових ресурсів, а відтак і часу, у зв'язку з чим громадяни можуть очікувати досить тривалий час на прийняття відповідного рішення стосовно повернення втрачених внаслідок реалізації шахрайської схеми коштів.

Тому для попередження і мінімізації ймовірних загроз і викликів при поширенні сучасних цифрових технологій у вітчизняній фінансовій сфері потрібно: насамперед інституційно посилити захищеність українців шляхом удосконалення передусім чинної нормативно-правової бази стосовно здійснення фінансових операцій із використанням сучасних цифрових технологій, а також посилити фінансову відповідальність за порушення і злочини, здійснені у кіберпросторі; залучати якомога більші обсяги міжнародної технічної й фінансової допомоги у сфері кібербезпеки України; періодично оновлювати встановлене раніше програмне забезпечення й використовувати антивірусний захист; намагатися створювати (звісно ж, там, де це можливо і доцільно) резервні копії та періодично оновлювати особисті паролі; у випадку вчинення фінансовими шахраями кіберзлочину потрібно завжди розуміти і мати наперед продуманий алгоритм власних дій у критичній ситуації.

Підводячи підсумки, зазначимо, що в сучасних умовах фінансова поведінка населення слугує важливим індикатором посилення його фінансової стійкості та протистояння імовірним викликам і загрозам воєнного часу. Кожна родина, виходячи із власних уподобань та фінансових цілей, а також фінансових можливостей та перспектив, формує власну, лише їй властиву модель фінансової поведінки, з використанням тією чи іншою мірою елементів споживчої, ощадно-інвестиційної, боргової, страхової, майнової стратегій. Відтак у нинішніх складних реаліях воєнного стану в Україні надзвичайної актуальності набуває необхідність формування такої еталонно-раціональної моделі фінансової поведінки, яка буде здатна забезпечити подальший стійкий розвиток родини за умов постійного падіння номінальних і реальних доходів населення внаслідок воєнних дій на території України та поступового знецінення накопичених раніше заощаджень.

Безумовно, у фінансово сприятливий довоєнний період більшість населення України надавали перевагу сталому поточному споживанню. Домінуючими у цей період напрямками заощаджень українців стабільно були вкладення на депозитні рахунки вітчизняних банківських установ, купівля валюти, а також вкладення у ризикові, однак доволі прибуткові криптовалютні активи, за інвестуванням у які Україна ось уже упродовж тривалого часу продовжує залишатися одним із світових лідерів. Водночас вкладання фізичними особами коштів у цінні папери (насамперед облігації внутрішньої державної позики) та інші фінансові інструменти були досить обмеженими. Тому можемо стверджувати, що така модель фінансової поведінки українців певною мірою забезпечувала відповідний рівень їх фінансової стійкості із деяким запасом фінансової міцності саме завдяки накопиченим заощадженням попередніх, більш фінансово сприятливих, років.

З початком повномасштабного російського вторгнення суттєвих змін зазнали і основні мотиви, стратегії та моделі фінансової поведінки наших співвітчизників. Така поведінка стала більш зорієнтованою на оптимізацію споживчих витрат і витрат неспоживчого (передусім фінансового) характеру, що певною мірою позитивно вплинуло на фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств. Неабиякий вплив на означені процеси мала необхідність інституційного захисту доходів і заощаджень населення від ймовірного інфляційного знецінення, а також фінансування оборонних потреб країни в умовах повномасштабної війни. У цей період українці намагалися обирати таку модель їхньої фінансової поведінки, яка б передбачала диверсифікацію наявних фінансових активів, зокрема шляхом інвестування тимчасово вільних коштів у цінні папери (насамперед ОВДП) та криптовалюту, що збільшило потенціал їхньої фінансової стійкості. До того ж, специфікою трьох «воєнних» років стала реалізація українцями не завжди властивої їм до початку повномасштабної війни доброчинної моделі фінансової поведінки, що базується на фінансовому патріотизмі, допомозі Збройним Силам України, внутрішньо переміщеним особам та іншим нужденним прошаркам населення.

ВИСНОВКИ

Основні результати кваліфікаційної роботи дали змогу зробити такі висновки науково-теоретичного і практичного характеру.

1. У нинішніх складних соціально-економічних реаліях дослідження фінансової поведінки населення є надзвичайно важливим напрямом сучасної фінансової науки, позаяк воно не лише збагачує й доповнює наявну теоретичну базу, але й дозволяє виявляти стійкі тенденції і певні закономірності фінансової поведінки та прогнозувати ймовірні її зміни, а відтак і формувати бажану модель такої поведінки. Під фінансовою поведінкою населення розуміємо діяльність громадян, пов'язану із розподілом і перерозподілом грошових коштів, за результатами яких формуються певні фонди грошових коштів (як індивідуальні, так і спільні фонди споживання та заощаджень, резервний фонд), які згодом використовуються на задоволення відповідних потреб громадян.

2. З-поміж теорій, котрі тією чи іншою мірою обґрунтовують мотиви та чинники фінансової поведінки населення, особливе місце посідає теорія поведінкових фінансів, що базується передусім на когнітивно-психологічних факторах і поєднує поведінкові, психологічні теорії з економікою та фінансами. Відтак можемо стверджувати, що фінансова поведінка є доволі складним та системним явищем, котре поєднує у собі не лише фінансові, але й певним чином психологічні, соціологічні, філософські, культурні, морально-етичні й низку інших аспектів життєдіяльності громадян. Тож переконані, що комплексний аналіз цієї сфери вимагає передусім міждисциплінарного підходу, який би враховував передові наукові гіпотези і парадигми, що сформувалися не лише у сучасній фінансовій науці, але й у галузі соціології, фінансової психології, філософії, економетрики, моралі та етики тощо.

3. Важливою складовою фінансової поведінки населення є споживча поведінка, під якою розуміємо систему дій громадян на споживчому ринку, пов'язану зі спрямуванням наявних грошових коштів на забезпечення власних споживчих потреб та інтересів. У нинішніх реаліях невід'ємною компонентою споживчої поведінки українців є їхня активна громадянська позиція, адже

переважна більшість наших співгромадян (а це понад 70%) продовжує бойкотувати виробників або продавців, які не залишили ринок країни-агресора. А донати нині стали такими ж популярними серед українців, як і продукти харчування.

4. Початок повномасштабної війни вніс значні корективи в реалізацію ощадно-інвестиційної моделі фінансової поведінки наших співвітчизників, що знайшло своє відображення в спектрі домінуючих фінансових інструментів заощадження та інвестування. Аналіз даних НБУ дає підстави стверджувати, що українці й надалі продовжують довіряти вітчизняній банківській системі, вкладаючи свої заощадження у цей популярний серед населення інструмент. Водночас певною альтернативою традиційним інвестиційним інструментам, до того ж доволі фінансово привабливою, в умовах повномасштабної війни стали облігації внутрішньої державної позики, які після початку російського вторгнення активно почали купувати не лише юридичні особи, але й громадяни. Загалом у структурі ОВДП, які знаходяться в обігу, частка фізичних осіб становить 4,13%. Також упродовж останніх років значна частина українців надає перевагу вкладанню коштів у криптовалюту (експерти навіть стверджують, що нині цей напрям інвестування поступається лише інвестиціям у нерухомість і банківським депозитам, випереджаючи інвестиції у акції або ж облігації компаній). До слова, у 2023 році Україна посіла 11-те місце у рейтингу країн світу за розміром прибутку від інвестування у криптоактиви. Тож можемо стверджувати, що українці навіть в умовах повномасштабної війни продовжують демонструвати активні стратегії ощадно-інвестиційної поведінки, вкладаючи кошти у доволі перспективні і прибуткові фінансові інструменти та дбаючи передусім як про власну фінансову стійкість, так і про наповненість державного бюджету через купівлю облігацій внутрішньої державної позики. Однак, незважаючи на використання громадянами різних фінансових інструментів, для значної частини українців проблема забезпечення своєї фінансової стійкості продовжує залишатися й надалі актуальною через не надто

високий рівень довіри до фінансових інституцій та невизначеність фінансово-економічної ситуації у воєнний період.

5. Неабияку роль в сучасних умовах розвитку українського суспільства відіграє й боргова модель фінансової поведінки населення, під якою розуміємо діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості. Саме в буремних реаліях воєнного часу більшість наших співвітчизників перебуває у складному матеріальному і фінансовому становищі через падіння або ж брак сукупних доходів наслідок втрати роботи чи житла. Такі обставини, безперечно, здійснюють вплив і на фінансову поведінку громадян загалом та її боргову компоненту зокрема. У структурі заборгованості українців найбільша частка припадає на споживчі кредити – 76,52%. На другому місці – кредити на придбання, будівництво або реконструкцію нерухомості – 12,7%. Кредити фізичним особам-підприємцям становлять 5,98%, кредити на придбання транспорту – 4,79%. Причому цікавим є і той факт, що лєвова частка кредитів громадян перебуває на балансі банків із державним капіталом – 54% від загального обсягу кредитного портфеля та 60% від обсягу непрацюючих кредитів. Банки з приватним капіталом обслуговують 37% від загального обсягу кредитів фізичних осіб, а банки іноземних банківських груп – близько 9%. Також експерти стверджують, що у 2024 році у вітчизняних банках не лише зріс портфель кредитів фізичних осіб, але й покращилася його якість.

6. У контексті тематики нашого дослідження важливо акцентувати, що характерною особливістю нинішніх реалій є стрімке поширення цифрових технологій практично на усі сфери сучасного життя загалом та його фінансову сферу зокрема. Безперечно, вітчизняні фінансові установи намагаються усіляко використати потужний потенціал сучасної цифровізації у своїй діяльності, адже це дає можливість суттєво підвищити якість послуг, що надаються такими установами. Проте потрібно пам'ятати не лише про переваги, котрі несуть із собою процеси цифровізації для фінансової сфери, але і про ймовірні ризики,

що можуть бути спричинені ними та знаходитимуть своє відображення у фінансовій поведінці населення. Тому для мінімізації ймовірних загроз при поширенні сучасних цифрових технологій у вітчизняній фінансовій сфері потрібно: інституційно посилити захищеність українців шляхом удосконалення чинної нормативно-правової бази стосовно здійснення фінансових операцій із використанням сучасних цифрових технологій, а також посилити фінансову відповідальність за порушення і злочини, здійснені у кіберпросторі; залучати якомога більші обсяги міжнародної технічної й фінансової допомоги у сфері кібербезпеки України; періодично оновлювати програмне забезпечення й використовувати антивірусний захист; намагатися створювати резервні копії та періодично оновлювати особисті паролі; у випадку вчинення фінансовими шахраями кіберзлочину потрібно завжди мати наперед продуманий алгоритм власних дій у критичній ситуації.

7. У сучасних умовах надзвичайно вагомий вплив на формування моделей і стратегій фінансової поведінки населення здійснює фінансова грамотність, яку здебільшого трактують як здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати короткострокове й довгострокове фінансове планування; вести облік особистих доходів і витрат; оптимізувати співвідношення між нинішнім споживанням та майбутніми заощадженнями; аналізувати інформацію про стан фінансового ринку; приймати обґрунтовані фінансові рішення; компетентно планувати пенсійні заощадження. Враховуючи вагомий вплив фінансової грамотності на фінансову поведінку населення, у роботі обґрунтовано необхідність підвищення рівня його фінансової грамотності. Доведено, що програми фінансового просвітництва щодо оптимізації особистих фінансових потоків мають бути націлені насамперед на максимізацію дохідної, а також оптимізацію споживчої та раціоналізацію ощадно-інвестиційної і боргової поведінки населення. Обґрунтовано необхідність проведення послідовної державної політики, спрямованої на підвищення фінансової грамотності населення, що дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення даної проблеми. Викладачі та

студенти кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Західноукраїнського національного університету упродовж тривалого часу є постійними ініціаторами та активними учасниками низки просвітницьких заходів щодо популяризації фінансової грамотності серед різноманітних верств населення, що безумовно сприятиме не лише залученню українців до збагачення необхідними фінансовими знаннями і навиками, але й сприятиме раціоналізації їх фінансової поведінки та забезпеченню фінансової стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. «Повернись живим» зібрав понад 5 мільярдів гривень на допомогу армії.
URL: <https://savelife.in.ua/materials/news/strongfondpovernys-zhyvym-zibrav-ponad/>
2. 42% українців суворо планують покупки: як війна змінила наших споживачів. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/09/13/92158212/>
3. Батурлим О. Обігнали Японію, Канаду і не тільки: скільки заробили українці на криптовалюті у 2023 році. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/investiciji-u-kriptovalyutu-skilki-zarobili-ukrajinci-u-2023-roci-12576861.html>
4. Більше, ніж облігаціями чи акціями: скільки українців володіють крипто активами. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/4090/more-than-bonds-or-shares-how-many-ukrainians-own-crypto-assets?srsltid=AfmBOorNpNlOW4acvb_dW4q2xr_vI278daxbSj6N1vo85M7lohDM7k9#insi-vidi-investuvannya
5. Булик О., Гаврилюк І. Вплив війни на купівельну поведінку споживачів. Підприємництво та соціальні аспекти аграрної політики. 2023. №6. С. 175-180.
6. Вартанова О. В., Цалко Т. Р. Споживча поведінка: ревіталізація концепції і стрижневі моделі. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 50.
7. Возняк Г. В., Беновська Л. Я. Обґрунтування поведінкових закономірностей прийняття рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на регіональному рівні. Регіональна економіка. 2021. № 1. С. 72-82.
8. Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. Український економічний часопис. 2023. Вип. 2. С. 26-30.
9. Добрянська Н. Оптимізація фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств на внутрішньому ринку державних запозичень України в реаліях сьогодення. Збірник наукових праць Державного податкового університету. 2024. Вип. 2. С. 14-21.

10. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств в розрізі бібліографічного огляду сучасних електронних інформаційних ресурсів. Науковий погляд: економіка та управління. 2024. №2 (86). С. 46-53.
11. Дорош В. Ю., Чепель К. С. Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання. Економічні науки : збірник наукових праць. Серія «Облік і фінанси». Луцьк: Луцький національний технічний університет. 2012. Вип. 9 (33). Ч. 1. С. 361-371.
12. Дубина М., Тарасенко А., Тарасенко О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. Економіка та суспільство. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-17>.
13. Дудинець Л. А., Голуб Г. Г., Голуб Р. Р. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр. 2019. Вип. 2 (136). С. 42-47.
14. Заяць В. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті їх резильєнтного розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 1 (55). С. 41-58.
15. Ілляшенко П. Поведінкові фінанси: історичний огляд і основні засади. Вісник Національного банку України. 2017. С. 30-49. URL: https://journal.bank.gov.ua/uploads/articles/239-2_ukr.pdf
16. Кальченко О., Зеленська О., Лесун С. фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. №4 (32). С. 280-290.
17. Кізима Т. О., Луцишин О. О. Аналітичний огляд інфраструктури фінансового ринку України: інституційний аспект. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2016. Вип. 2. С. 62-68. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14566>
18. Кізима Т. Поведінкові фінанси у концепціях класичної та інституціональної теорій. Світ фінансів. 2013. Вип. 3. С. 7-18. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/739-1452-1-SM-10.pdf>

19. Кізима Т. Стратегії та моделі фінансової поведінки домашніх господарств в сучасних умовах. Світ фінансів. 2009. Вип. 2 (19). С. 86–96. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/16111>
20. Кізима Т. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. Світ фінансів. 2011. Вип. 4. С. 19-26. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14573>
21. Кізима Т., Булавинець В., Кізима А. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. Економічний аналіз. 2022. Вип. 4(32). С. 152–164. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>
22. Кізима Т. О. Заощадження домашніх господарств: сутнісно-теоретичні та класифікаційні аспекти. Формування ринкових відносин в Україні. 2010. Вип. 10 (113). С. 200-206.
23. Кізима Т., Куцяк В. Особисте фінансове планування: сутність, специфіка, основні етапи. Світ фінансів. 2015. Вип. 3. С. 62-70. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/891/899>
24. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. Світ фінансів. 2014. Вип. 1. С. 16-26. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14669>
25. Кізима Т., Шаманська О. Споживча поведінка домогосподарств: сутність, моделі, вектори оптимізації. Світ фінансів. 2012. Вип. 1. С. 7-16. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18404/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2..pdf>
26. Ключник Л. В. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2021. Том 6. № 3. С. 219–227.
27. Ковтун О. А. Механізм підвищення освітнього рівня домогосподарств у фінансовій сфері. Сталий розвиток економіки. 2012. № 2. С. 297-302.
28. Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. Бізнес Інформ. 2013. № 9. С. 280-286.

29. Кредити під час війни: банки України очікують зростання обсягів кредитування. URL: <https://news.finance.ua/ua/bil-shist-bankiriv-ochikuyeznyzhennya-oblikovoi-stavky-nbu>
30. Ломбарди в Україні: мільярдні доходи та активи попри зменшення ринку втричі. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/lombardy-v-ukrayini-miliardni-dokhody-ta-aktyvy-popry-zmenshennia-rynku-vtrychi/>
31. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : монографія / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 376 с.
32. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Litera...
33. Національний банк України: офіційний веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>
34. Повод Т. М. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. Вип. 9. С. 84-90.
35. Симонова К. Витрати під час війни — що найбільше купують українці. URL: <https://finance.novyny.live/vitrati-pid-chas-viini-shcho-naibilshe-kupuiut-ukrayintsi-180615.html>
36. Споживацькі настрої українців у 2023-2024 роках. URL: <https://inventure.com.ua/uk/analytics/investments/spozhivacki-nastroyi-ukrayinciv-u-2023-2024-rokah>
37. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Поведінкові фактори у прийнятті фінансово-економічних рішень суб'єктами економіки в умовах невизначеності. Фінанси України. 2022. № 6. С. 112-128.
38. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Фінансова поведінка населення в умовах війни: регіональні особливості. Економіка та право. 2023. № 1. С. 71-83.
39. У 2024 році зі спецрахунку, відкритого Національним банком, на потреби сил оборони перераховано понад 5,9 млрд грн. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2024-rotsi-zi-spetsrahunku-vidkritogo-natsionalnim-bankom-na-potrebi-sil-oboroni-pererahovano-ponad-59-mlrd-grn>

40. Українці беруть більше кредитів, аніж до війни: їхня частка може зростати й надалі – дослідження. URL: <https://mind.ua/news/20285574-ukrayinci-berut-bilshe-kreditiv-anizh-do-vijni-yihnya-chastka-mozhe-zrostaty-j-nadali-doslidzhennya>
41. Фінанси : підручник [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
42. Modern Ukrainian financial science: theoretical paradigm & practical concept of public finance / V. Fedosov, A. Krysovaty, V. Oparin, P. Yukhymenko. Oklahoma City: Draft2Digital Publishing House, 2019. P. 415-431. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41463>